

Vilniaus universitetas
Filosofijos fakultetas
Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra

Ieva Skaburskytė

Pedagoginės psichologijos studijų programa

Magistro darbas

Tautinių mažumų psichologinės adaptacijos lietuviškose mokyklose ypatumai

Darbo vadovas: doc. A.Suslavičius

Vilnius, 2008

TURINYS

SANTRAUKA.....	3
SUMMARY.....	4
PRATARMĖ.....	5
ĮVADAS.....	6
1.1. Tautinės mažumos samprata.....	6
1.1.1. Tautinės mažumos apibrėžimas.....	6
1.1.2. Tautinės mažumos skiriamieji bruožai.....	7
1.1.2.1. Kalba, nacionalinis charakteris ir gabumai.....	8
1.1.2.2. Tautinis identitetas.....	9
1.1.3. Tautinės mažumos ir daugumos sąveika.....	10
1.1.4. Stereotipai ir ksenofobija.....	12
1.1.5. Tautinės mažumos Lietuvoje.....	15
1.2. Psichologinės adaptacijos samprata.....	16
1.2.1. Adaptacijos apibrėžimas.....	16
1.2.2. Adaptacijos reikšmė individui.....	16
1.2.3. Adaptacijos rūšys.....	17
1.2.4. Adaptacijos įvertinimas.....	19
1.2.5. Mokinių adaptaciją mokyklose lemiantys veiksniai.....	22
1.2.5.1. Santykiai su bendraamžiais.....	22
1.2.5.2. Santykiai su mokytojais.....	23
1.2.6. Nesėkmingos psichologinės adaptacijos mokyklose pasekmės.....	24
1.2.6.1. Neigiamas savęs vertinimas.....	24
1.2.6.2. Žemas statusas klasėje.....	26
1.2.6.3. Žemi akademiniai pasiekimai.....	27
1.2.6.4. Agresija aplinkai.....	29
1.2.6.5. Tapatumo praradimas.....	29
1.2.7. TYRIMO TIKSLAS, UŽDAVINIAI IR HIPOTEZĖS.....	32
METODIKA.....	33
2.1. Tiriamieji.....	33
2.2. Tyrimo metodai.....	34
2.3. Tyrimo eiga.....	35
2.4. Gautų duomenų apdorojimas.....	35
REZULTATAI IR JŲ ANALIZĖ.....	36
TYRIMO APRIBOJIMAI IR TOLESNĖS TYRIMO GALIMYBĖS.....	47
IŠVADOS.....	48
LITERATŪRA.....	49
PRIEDAI.....	53

SANTRAUKA

Tautinių mažumų psichologinės adaptacijos lietuviškose mokyklose ypatumai

Šio tyrimo tikslas – išanalizuoti psichologinės adaptacijos lietuviškose mokyklose reiškinį tarp tautinių mažumų atstovų, kuriais pasirinkti rusų bei lenkų tautybės moksleiviai.

Tyrimo metu siekta išsiaiškinti, kaip jaučiasi moksleiviai, kurie mokosi lietuviškose mokyklose ir tuo pačiu priklauso kitų tautybių grupėms, kurios yra įvardijamos tautinėmis mažumomis. Konkrečiau kalbant, norėta sužinoti kaip nelietuvių tautybės moksleiviai vertina save ir savo padėtį mokykloje. Anketomis buvo surinkti 164 respondentų vertinimai (palyginimui pateikti 164 lietuvių tautybės respondentų vertinimai).

Gauti duomenys parodė, jog kaip ir buvo tikėtasi, rusų bei lenkų tautybės moksleiviai (abiejų lyčių) pasižymi negatyvesniu savęs vertinimu, kas turi įtakos jų užimamam žemam statusui klasės koletyve. Taipogi rezultatai akivaizdžiai parodė, jog tiek lenkų, tiek rusų tautybės moksleivių akademiniai pasiekimai iš tiesų yra pakankamai žemi. Palyginus su lietuvių tautybės moksleiviais, gauti stipriai reikšmingi skirtumai.

Tyrimas parodė, jog tautinių mažumų moksleiviai lietuviškose mokyklose jaučiasi nejaukiai, menkesniais už lietuvių tautybės moksleivius.

SUMMARY

Peculiarities of psychological adaptation of ethnic groups in Lithuanian schools

The goal of this research – to analyze the phenomena of psychological adaptation in Lithuanian schools among adolescents who belong to ethnic groups – that is Russian and Polish students.

During the research, we tried to discover how Russian and Polish students feel about their attending Lithuanian schools. In other words, we seek to understand how these adolescents estimate themselves and their position among their contemporaries. 164 respondents were asked to fill the questionnaires.

It was found, how it was expected, that thus Russian thus Polish students estimate themselves very negatively. Furthermore their social status among classmates is low, too. The results showed that Russians and Polish academic achievements are low, comparing with Lithuanians. This research demonstrated that ethnic groups feel small and more inferior over Lithuanians.

PRATARMĖ

Tautinių mažumų problema kaip politinis iššūkis Lietuvos valstybingumui buvo išspręsta gana sėkmingai, tačiau kaip socialinis iššūkis - dar išlieka (Kasatkina, 1999). Pastarajame kontekste svarbiausiu faktoriumi tampa sėkminga individų adaptacija, kuri pasiekama tik tuomet, kai asmens kalba, „ne tokia“ pavardė ar „kvaili“ papročiai neturi jokios reikšmės kitų vertinimui.

Lietuva, tapusi Europos Sąjungos nare, įsipareigojo visuomet pripažinti ir įgyvendinti vieną iš fundamentalių Vakarų pasaulio principų – pakantumą jos teritorijoje gyvenančių žmonių ir jų kultūrų įvairovei. Sociologų ir psichologų pastebėjimu, didėja dalis moksleivių, kuriems svarbios tik asmeninio gyvenimo vertybės ir mažėja tų, kuriems rūpi visuomeninės ir universalesnės (Šutinienė, 2003). Kartu pastebima ir nemažėjanti ne tolerancija kai kurių tautybių bei socialinių grupių atstovų atžvilgiu (Kasatkina, Leončikas, 2003).

Priešingai nei lietuvių jaunimas, rusai, lenkai bei kitų tautybių asmenys Lietuvoje jaučiasi „užspeisti“ dviejų skirtingų kultūrų, todėl jiems tenka spręsti dvigubai didesnę problemą - tiek socialiai prisitaikant savo bendraamžių tarpe, tiek suvokiant ir išlaikant savo tautinį identitetą. Kitataučių asmenų socialinės adaptacijos nesėkmė veikia jų, kaip socialinės asmenybės vystymąsi, požiūrį į savo tautiškumą ir jo priėmimą ar atmetimą. Galima tik pasimokyti, pavyzdžiui, iš multi kultūrinės Australijos visuomenės, kuri turi programas, kaip auklėti vaikus nuo mažens, kad būtų įveiktos priešiškos nuostatos kitoms tautybėms (Dapkienė, Juozokienė, 2002).

Moksleivių populiacija yra jautriausias politinių, socialinių ir kultūrinių permainų indikatorius, todėl jų nuostatų ir elgesio stereotipų skirtingų tautybių atžvilgiu ištyrimas padėtų įveikti ar bent jau sumažinti nepagrįstą priešišumą. Tiriant socialinės adaptacijos reiškinį tautinių mažumų jaunuolių tarpe, svarbu pastebėti, kokie faktoriai nulemia nesėkmę šiame procese, kokios sąlygos daro įtaką ir galiausiai kokie yra rizikos faktoriai. Tautinės mažumos klausimai - reikšminga šiuolaikinio visuomenės gyvenimo dalis, tiesiogiai susijusi su socialine, teisine, politine, psichologine sfera. Tautiniai santykiai ir iš jų kylančios problemos bei jų sprendimo būdai – tai įvairių sričių specialistų užduotis, todėl labai aktualu tirti, iškelti problemas bei tokiu būdu užsiimti prevencinio pobūdžio veikla, kuri padėtų tautinėms mažumoms priklausantiems jaunuoliams sėkmingai bei saugiai įsitvirtinti.

Šis darbas ir yra skirtas tautinių mažumų adaptacijos lietuviškose mokyklose tyrinėjimui. Kiek paplitusi nesėkminga adaptacija mokyklose tarp tautinių mažumų, kokios priežastys gali nulemti nesėkmę adaptacijoje ir kokios galimos pasekmės tai patyrus – visa tai mes ir bandysime apžvelgti šiame darbe.

ĮVADAS

1.1. Tautinės mažumos samprata

Šių dienų moderniam ir nuolatos besikeičiančiam pasaulyje gyvena daugybė tautų bei įvairių tautinių grupių, kurių tarpe yra ir neturinčių savo istorinės tėvynės. Beveik absoliuti dauguma viso pasaulio šalių tautiniu požiūriu yra heterogeniškos, t.y. jų gyventojų sudėtį sudaro skirtingas tautines grupes atstovaujantys asmenys.

1.1.1. Tautinės mažumos apibrėžimas

Tarptautinės teisės aktuose yra vartojami įvairiausi terminai ir sąvokos, tokios kaip „etninė mažuma“, „tautinė mažuma“, „etninė, religinė arba kalbinė mažuma“, „tautinė ar rasinė kilmė“. Daugelyje jų nėra pateikiama konkretaus, tiksliai tautinę mažumą nusakančio apibrėžimo (Mališauskas, 1996), kas reiškia, jog visiems priimtino varianto dar iki šiol nėra.

Remiantis tarptautinėmis konvencijomis, *tautinė mažuma* įvardijama kaip tautinė bendrija, išsiskirianti sava kalba, kultūra ir bendromis tradicijomis, tačiau gyvenanti ne savo tautos valstybėje (Statkus, 2004). Paprastai kalbant, tai yra gyventojų grupės, gyvenančios valstybės teritorijoje, kurios daugumą sudaro kitos tautinės grupės nariai, kurių rankose ir yra reali valdžia. Aišku, galima sutikti, kad „etninė mažuma“ yra platesnė sąvoka, o „tautinė mažuma“ – tam tikra pastarosios forma (Connor, 1994), tačiau kalbant apie pristatomą mokslinį darbą, nėra svarbu gilintis į minėtas sąvokas. Taigi tiek „tautinė“, tiek „etninė“ sąvokos yra naudojamos kaip lygiagrečios ir turinčios vienodą reikšmę.

Tautinė grupė yra socialinė sąvoka, kadangi priklausomybė tam tikrai tautinei grupei ar mažumai daro įtaką žmogaus visuomeninio gyvenimo patirčiai. Įvairios socialinės gėrybės, kaip turtas, prestižas ar valdžia, pasiskirsto visuomenėje, priklausomai nuo individų tautinės priklausomybės. Tai reiškia, jog vienu tautybių atstovai turi didesnes galimybes įsigyti ir naudotis tomis socialinėmis gėrybėmis nei kiti (Dodd, 1987), kas veda prie to, jog daugumoje visuomenių viena ar kelios tautinės grupės viešpatauja kitų atžvilgiu. Taigi, tokiu atveju, „užgožtos“ grupės įvardijamos „mažumos“ terminu, kuris nėra siejamas su gyventojų kiekiu, nes būna ir taip, jog mažumos skaičiumi gali viršyti grupes, net ir dominuojančias tautiniu požiūriu.

Galiausiai, „mažumos“ terminas yra susijęs su tam tikromis išskirtinėmis savybėmis kaip kalba, religija, tradicijomis bei, atskirais atvejais, socialine priklausomybe (Brubaker, 1998). Dažnai yra pabrėžiama, jog tautinės mažumos turi turėti savo, kaip tautinės mažumos, savimone. Vadinasi, šiuo atveju yra kalbama ne tik apie demografinę grupę tam tikroje teritorijoje, bet ir apie grupę, pasižyminčią tam tikrais specifiniais bruožais, kurie ir išskiria ją iš gyventojų daugumos. Tokie specifiniai bruožai gali būti kalba, rasė, religija, moralė, socialinis vaidmuo ir dar daug kitokių.

Šiame darbe tautinėmis mažumomis yra įvardijami rusų ir lenkų tautybės asmenys, kurie gyvena Lietuvos teritorijoje ir taipogi pasižymi savitais skiriamaisiais bruožais, kurie aptariami tolesniuose skyriuose.

1.1.2. Tautinės mažumos skiriamieji bruožai

Daugelį metų ypač Vakaruose buvo kuriamos įvairios teorijos, kurios siekė paaiškinti tautinių mažumų ypatumų priežastis. Pastarieji buvo siejami tiek su genetiškai nulemtomis charakteristikomis, tiek su antropologinėmis bei fizinėmis žmonių ypatybėmis, ir galiausiai su geografinėmis gyvenimo sąlygomis.

Vienas pirmųjų, kuris išryškino tautinių ribų reikšmę ir suskirstė etninių grupių skiriamuosius bruožus į tam tikrus tipus, buvo tyrėjas Barth (1969). Jis pateikė keturis tautinėms mažumoms priskirtinus tipus:

1. *Biologiniai*. Grupei yra būdingas biologinis tęstinumas, t.y. visi jos nariai priklauso vienam bendram genetiniam fondui, kurį ilgainiui reprodukuoja.
2. *Kultūriniai*. Grupės nariams būdingos bendros pagrindinės vertybės, pasireiškiančios vienodomis kultūrinėmis formomis.
3. *Kalbiniai*. Grupė – tai komunikacijos ir kontaktų laukas, todėl nariams yra lengviau bendrauti tarpusavyje negu su kitų grupių nariais.
4. *Struktūriniai*. Grupės nariai savo tarpusavio santykius nustatinėja ir kuria savitai. Narystė grupėje yra suvokiama pačių narių ir identifikuojama aplinkinių kaip tam tikra kategorija, kitokia, nei kitos tos pačios rūšies kategorijos (Barth, 1969). Tautinė grupė gali būti apibrėžta tik remiantis kontaktais ir lyginant ją su kitomis grupėmis, kurias jos nariai laiko kitokiomis. Tautinės mažumos egzistavimui reikalinga tai, kad individai laikytų save jos nariais (Grigas, 2001).

Apibendrinant minėtus keturis tipus, galima drąsiai teigti, kad tautinės mažumos pasižymi didele skiriamųjų bruožų įvairove, iš kurių pagrindiniai būtų kalba, istorija ar protėvių bendrumas, religija, apsirengimo stilius arba puošimasis, papročiai, tradicijos, tautinės charakteristikos. Verta paminėti, jog tautiniai ypatumai nėra amžini ir absoliutūs - jie nuolat kinta istorijos bėgyje. Tolesniuose šio darbo skyriuose plačiau aptariami pagrindiniai tautinių mažumų skiriamieji bruožai.

1.1.2.1. Kalba, nacionalinis charakteris ir gabumai

Vienas iš labiausiai tautas skiriančių bruožų – kalba, kurią galima įvardinti kaip neįkainojamą kiekvieno žmogaus vertybę. Mūsų planetoje net du trečdaliai pasaulio gyventojų kalba dviem kalbomis, o nemaža dalis jų – net keliomis kalbomis. Taigi kalbų ir kultūrų įvairovė vis labiau vertinama.

Ne visoms tautoms, deja, dėl vienokių ar kitokių priežasčių pavyksta išsaugoti savo kalbą, o tauta, nebeturinti savo kalbos, pamažu tampa kitos tautos dalimi. Perimant kitą kalbą tuo pačiu pasisavinama ir dalis svetimų tradicijų bei kultūros. Tokiu būdu galutinai prarandamas tautos savitumas. Vadinasi, kalba ne tik vienija tautą, bet vienija tautos praeitį su dabartimi, kas yra labai svarbu kiekvienai tautinei mažumai.

Kaip teigiama Europos tarptautiniuose dokumentuose, daugiakalbystė turi būti priimama kaip ypatingas Europos Sąjungos bruožas (Mališauskas, 1996), todėl vienas iš esminių principų yra jausti ir rodyti pagarbą kalbų ir kultūrų įvairovei (pavyzdžiui, elementariausias dalykas, kurį privalo vykdyti valstybė – tai piliečius aprūpinti informacija apie Europos Sąjungos veiklą jų gimtąja kalba). Verta paminėti, jog Lietuvos tautinėms mažumoms suteiktos plačios kalbos vartojimo, švietimo, kultūros teisės ir laisvės. Beje, kalbų mokymasis ugdo sėkmingai komunikacijai būtinas normas ir vertybes - toleranciją, gebėjimą bendradarbiauti, norą mokytis visą gyvenimą, siekį suvokti pasaulį. Taipogi ugdo teigiamus charakterio bruožus, mąstymą, valią, atmintį, dėmesį, jausmus, sistemingo ir kruopštaus darbo įgūdžius.

Tuo tarpu, nacionalinį charakterį galima būtų įvardyti kaip tipišku tautinių bruožų fiksavimą (Kasatkina, 1994). Tai nėra tautą sudarančių individų charakteristikų suma. Priešingai, nacionalinio charakterio bruožai pasireiškia per visą grupę, o ne atskirus individus. Nacionalinis charakteris – tai pastoviausių ir būdingiausių konkrečiai tautai supančio pasaulio suvokimo ypatybių ir reakcijų visuma. Pirmiausia tai emocinės apraiškos, jų formos ir intensyvumas. Net

epizodiškas stebėjimas tik patvirtina, kad į identišką įvykį reaguojama labai skirtingai, tuo pačiu užtvirtindamas tautinio charakterio kaip reiškinio egzistavimą.

XIX amžiaus viduryje nacionalinis charakteris giliau pradėtas tyrinėtis Vokietijoje, kur susiformavo tautų psichologijos mokykla (Wundt, Lazarus, Steintal ir kt.), ypač akcentavusi „tautos dvasios“ svarbą istorijoje. Kalbant apie dabartį, nacionalinio charakterio problematika lieka aštrių ginčų objektu: vieni politologai čia įžiūri nacionalistų ir rasistų mėginimą įrodyti genetiškai determinuotą tautų nelygybę, kiti teigia, kad nacionalinių charakterių skirtumai yra tik teigiamai vertintinas įvairovės pasireiškimas. Pastarasis požiūris ypač būdingas kultūrinio reliatyvizmo teorijos šalininkams, kurių nuomonė kiekviena kultūra yra adaptacijos prie konkrečios aplinkos rezultatas, ir todėl visos kultūros yra lygiavertės.

Galiausiai, kalbant apie temperamentą ir gabumus, reikia pabrėžti, jog šios charakteristikos yra gana problematiškos. Konkrečios tautos negalima sieti tik su vienu temperamento tipu, galima kalbėti tik apie tautoje vyraujančių temperamento tipų derinį.

Pasak UNESCO, „Protinių gabumų testai neleidžia atskirti to, kas nulemta įgimtų gabumų, nuo to, kas yra aplinkos, mokymo ir auklėjimo rezultatas. Tyrimai parodė, kad esant vienodoms galimybėms realizuoti savo potencialą, vidutiniai kiekvienos etninės grupės narių pasiekimai yra beveik vienodi“ (UNESCO, cit. Pg. Vaitiekus, 1996, p. 47).

Taigi tautinių mažumų išskirtinumo, savitumo ir individualumo kontekste svarbiausius vaidmenis atlieka kalba, nacionalinis charakteris ir temperamentas. Tačiau bene pirmuoju smuiku groja dar vienas ypatingas skiriamasis bruožas – tautinis identitetas.

1.1.2.2. Tautinis identitetas

Tiek individo, tiek tautos egzistavimo ir tobulėjimo reikšminga dalis yra tautinė savimonė arba kitaip tautinis identitetas. Tautų savimonės formavimosi procesas susijęs su tautų lyginimu „mes - jie“. Tautinis identitetas - tai savojo „aš“ priskyrimas, susitapatinimas su tam tikra grupe. Pasak vieno didžiausių sociologijos autoritetų Parson, „Etniškumas - grupės narių identiteto arba tapatumo klausimas“ (cit. Pg. Leonavičius, 1995, p.26).

Individo tautinė savimonė, remdamasi objektyviu individų bendrumu, reiškiasi per kultūrą. Tik galėdami dalyvauti bendrijos gyvenime kaip tikri jos nariai, individai įgyja konkrečios bendruomenės savimonę (Kasatkina, 1994). Tautinis identitetas yra vienas iš svarbiausių veiksnių, kuris vienija individus į grupes. Šis identitetas - tai laike kintanti kategorija, kuri formuojasi, sąlygojama dviejų veiksnių - grupės įvaizdžio, kurį apie ją susidarę kitos etninės grupės, bei

istorinės etninės grupės (arba tautos) patirties (išsilavinimas, visuomenės informavimo priemonės, literatūra, šeima, draugai, politiniai ir ekonominiai interesai, socialinė konkurencija, pan). Identiteto pokyčiai stabiliose visuomenėse vyksta lėtai ir dėsningai, tuo tarpu nestabiliose - jie greitesni ir nepastovūs. Galiausiai, kuomet senasis tautinis identitetas dėl vienukų ar kitokių priežasčių nebegali būti palaikomas, o naujasis dar nėra susiformavęs, gali iškilti aštri „identiteto krizės“ problema.

Nagrinėdamas Amerikos visuomenę kaip imigrantų visuomenę, mokslininkas Parrillo (1985) išskyrė tautinį identitetą palaikančius veiksnius:

- Kuo didesnis imigrantų kontaktas su savo gimtine, tuo didesnis kultūros pernešimas ir puoselėjimas naujoje vietoje ir taipogi tuo stipriau yra palaikomi papročiai bei kalba;

- Jeigu gimtinėje yra stabili socialinė ir kultūrinė situacija, tuomet imigrantai savo bendrijose yra linkę išsaugoti savo etninę kultūrą;

- Vis didesni tos pačios etninės grupės imigrantų antplūdžiai atgaivina etninę bendriją, suteikia jai naujų jėgų;

- Kuo geografiškai artimesnė yra gimtinė, tuo labiau išlaikomas etnis prisirišimas savo grupei;

- Etninį sąmoningumą gali sužadinti įvairūs įvykiai su tos pačios etninės grupės nariais kitoje pasaulio vietoje (karas gimtinėje, katastrofa ir pan.) (cit. Pg. Kaprov, 1999).

Lietuvos valstybė priklauso Vidurio ir Rytų Europai, kurioje tautos ir valstybės formavosi tautiniu pagrindu. Apklausos, kuri buvo atlikta Vilniaus mieste 1991 metais, duomenimis (buvo apklausti įvairių tautybių Vilniaus miesto vidurinių mokyklų moksleiviai), apžvelgiant bendruosius tapatumo bruožus ir jų hierarchiją, paaiškėjo, kad kultūra, kaip tapatumo požymis respondentams yra vienas iš svarbiausių (Kasatkina, 1994). Vadinasi, etninė kultūra yra laikytina viena iš kultūrinio tapatumo atmainų, formuojančių ir sudarančių taip pat ir asmens tapatumo pagrindą.

Tautinis identitetas yra įgyjamas pirminės socializacijos metu, šeimos papročių, gyvenimo būdo bei tradicijų forma. Jis svarbus formuojantis asmenybei, nes dažnai sudaro neįsisąmonintą, bet esminę asmens struktūros dalį. Todėl, tiriant įvairių tautybių moksleivių tapatumo savitumus, pateikiami klausimai, kuriais siekiama išsiaiškinti tautinio identiteto bruožus.

Apskritai, kalbant apie tautines mažumas iškyla klausimas, kiek tautybė arba tautinė priklausomybė yra svarbi individui ir kaip jis/ji išsprendžia šią – tautinio tapatumo – problemą. Gan akivaizdu, kad tautinės tapatybės klausimas atiduodamas į paties asmens rankas ir tik nuo jo nuostatų priklauso problemos sprendimas (Porter, Washington, 1979). Tačiau aplinkos sąlygos

dažnai veikia tą individualų apsisprendimą ir todėl gan paranku pažvelgti į tai, kas lemia vieną ar kitą sprendimą.

1.1.3. Tautinės mažumos ir daugumos sąveika

Tautinių grupių santykiai bei jų sąveika kelia susidomėjimą tiek teoriniu tiek praktiniu požiūriu. Tyrinėjant tautinių mažumų charakteristikas, svarbus akcentas skiriamas ne tik jų vidiniams atributams, bet ir jų pačių sąveikai su tautine dauguma, kuri gyvena ir, savaime suprantama, dominuoja toje pačioje teritorijoje.

Apžvelgus įvairią literatūrą, teigiama, jog skirtingais istoriniais laikotarpiais ir skirtingose visuomenėse tautinių grupių sąveikos būdai skiriasi (Kasatkina, Leončikas, 2003). Bene labiausiai paplitęs pagrindinių sąveikos rūšių išskyrimas buvo pateiktas tyrėjo Berry (1997). Toliau ir yra pateikiamos šešios sąveikos rūšys, kurios galimos susidūrus tautinėms mažumoms su tautinėmis daugumomis:

- Pliuralizmas pasireiškia tuomet, kai kelios tautinės grupės egzistuoja viena šalia kitos, suvokdamos viena kitos savitumą ir kultūrinius skirtumus, ir kuomet jų bendravime netaikomi jokie diskriminacijos principai. Tokioje situacijoje visų tautinių mažumų atstovai naudojami tokiais pat teisėmis kaip ir „dauguma“ - vieni į kitus žiūri kaip į lygiaverčius partnerius, o ne priešus. Verta suprasti, jog moderniose visuomenėse taip gali sugyventi tik kelios tautinės bendrijos, turinčios stiprias tarpusavio santykių formavimosi šaknis (Korhonen, 2004). Deja, dažniausiai pliuralizmas išlieka tik idealiu principu, bet ne praktika. Kita vertus, pliuralizmo apraiškų galima aptikti JAV, kada yra įdiegiamas dvikalbiškumas.
- Asimiliacija atsiranda tuomet, kai tautinės bendrijos nariai keičia savo gyvenimo būdą, prisitaikydami prie dominuojančios kultūros modelių bei elgesio šablonų. Asimiliacija pastebima tose šalyse, kur yra didelė imigracija, nes naujai atvykstantys migrantai siekia kuo greičiau perimti visus tos šalies kultūros standartus ir taip garantuoti sau lygiavertiškas gyvenimo sąlygas. Šis kultūrinio persiorientavimo modelis yra įgyvendinamas tik per kelias kartas. Nors asimiliacija dažnai teisinama pastangomis suteikti asimiliuojamoms grupėms lygias teises ir pagerinti jų socialinį statusą, ji dažnai mažumoms sukelia psichologinę įtampą ir savigarbos praradimą, kai jos yra mokomos, kad jų tradicijos ir kultūra neturi jokios vertės ir jos reikia atsisakyti. Pavyzdžiui, yra spėtina, kad ateityje asimiliaciniai procesai (daugiausia priartėjimo prie lietuviško tapatumo) neišnyks, o galbūt ir dar labiau

sustiprės (Paliukienė, 2000). Tačiau asimiliacija kaip sąveikaujančių etninių grupių panašėjimo procesas, nėra paprastas vienos iš jų įsiliejimas į kitą: vienu, pavyzdžiui, kalbos, aspektu grupės gali supanašėti, kitu, pavyzdžiui, papročių - išlikti skirtingos. Be to asimiliaciniai procesai gali būti abipusio poveikio.

- Segregacija – tai fizinis ar socialinis žmonių kategorijos atskyrimas (pvz., žydų getai, indėnų rezervatai). Ryškiausia forma buvo galima aptikti PAR, kuri vadinosi apartheidu (tai buvo rasių skirstymo sistema, paremta griežtomis taisyklėmis, kurios palaiko baltųjų pranašumą ir riboja tarprasių kontaktus). Pastarojo sistema buvo įvesta vyriausybės, kur kiekviena juodaodžių genčių grupė gavo savo teritoriją, kur jos gyventojai patys sprendė visus klausimus. Taigi, valstybė arba dauguma gali rinktis segregaciją, kas reikštų mažumos fizinę atskyrimą nuo daugumos.
- Anihiliacija – tai tautinių mažumų ar grupių naikinimas. Tai reiškia, kad kita grupė yra visiškai paneigiama, jos kultūra nelaikoma vertinga ir vykdomas tos kultūros naikinimas fiziškai (genocidas) arba drastiškai įdiegiant savo kultūros standartus (kultūrinis kolonializmas). Ryškiausiai tai buvo pastebima Europos kolonijinio valdymo laikais (XIX amžius ir XX pirmoji pusė) ir Antro Pasaulinio karo metu, kada buvo naikinami žydai ir kitos etninės bendrijos (Berry, Kalin, 1995).
- Susilieėjimas (angl. *melting pot*) – kada užmirštos pradinės susiliejančių etninių grupių charakteristikos ir tradicijos, o naujai atsiradusi „etninė grupė“ apima daug skirtingų kiekvienos pradinės etninės grupės elementų. Pagrindinis naujai atsiradusios etninės bendrijos pavyzdys – JAV. Skirtingų etninių grupių emigrantų vertybės, tradicijos, papročiai ir pasaulėžiūros sukūrė naują amerikietiškąją kultūrą, kuri daugeliu atveju yra labai kosmopolitiška (Berry, Kalin, 1995). Tai reiškia, kad ji neturi didelių savitumų ir lengvai įdiegiama net skirtingose etninėse bendrijose. Tai yra akivaizdu pastebėjus, kaip lengvai po pasaulį sklinda McDonalds restoranai ar CocaCola, kaip lengvai amerikietiški filmai ir popkultūra (literatūra, muzika) užkariauja daugelio pasaulio gyventojų simpatijas.
- Integracija reiškia dalyvavimą bendrose visuomenės institucijose kartu išlaikant grupės identiškumą ir tam tikrus kultūrinius skirtumus. Integracija galima tik tada, kai tautinė mažuma įtraukta į daugumos visuomenės socialinėje sferoje ir turi pakankamai ryškų tautinį kultūrinį identitetą (Berry, 1997).

Taigi visi minėti mažumų-daugumų sąveikos tipai yra tik teoriniai modeliai. Tuo tarpu empiriniai tyrimai rodo, kad daugeliu atveju daugumos – mažumos santykiai yra tam tikras

segregacijos, asimiliacijos ir integracijos rinkinys (Čepaitienė, 1994). Vadinasi, „grynos“ vienos ar kitos sąveikavimo apraiškos vargu ar įmanoma atrasti.

1.1.4. Stereotipai ir ksenofobija

Lietuvoje dar nėra įveikta išankstinė priešiška nuostata tautinių mažumų atžvilgiu. Dažnai į jų tautybės asmenis žiūrima kaip į potencialius nusikaltėlius. Žiniasklaidai nepavyksta atsiriboti nuo kai kurių stereotipų. Nedaug padaryta skatinant tautinių mažumų moterų visuomeninį aktyvumą, nes pagal daugelio jų paprotinę teisę moteris bendruomenėje užima žemesnę padėtį nei vyras (Bačiulis, 2003).

Pasireiškiantis tautinis priešiškus dažnai yra susijęs su prietarais, iš anksto susidariusia priešiška nuomone kitos grupės atžvilgiu, kuri paremta ne tikrais faktais, o gandais, ir kurią yra labai sunku pakeisti net naujos informacijos akivaizdoje. Šie prietarai yra tik nuomonės lygmenyje, tačiau nelaimėi dažnai gali peraugti į realią elgseną – diskriminaciją.

Tautiniai stereotipai mokslinėje literatūroje dažnai apibrėžiami kaip neadekvatūs realybei, perdėti apibendrinimai apie tam tikrų grupių narių elgesį ir kitus bruožus (Esses, 1993). Jie gali būti tiek teigiami, tiek ir neigiami, bet dažniausiai neigiami. Apskritai etniniai stereotipai yra būdingi visoms be išimties visuomenėms.

Tyrimuose su stereotipais dažnai nagrinėjami ir prietarai – nepagrįstai neigiamos nuomonės apie kitų grupių atstovus, nors iš dalies įmanomos ir pozityvios. Patys prietarai, kaip aiškina psichologai, atsiranda stereotipinio mąstymo pasekoje. Stereotipų ir prietarų skirtumus nusako santykiškai didesnis pirmųjų adekvatumas realybei. Stereotipai turi tam tikrą tiesos dalį ir todėl gali būti orientyrais prognozuojant elgesį. O prietarai yra nepagrįstai neigiamas nusistatymas prieš tam tikrą grupę, selekcionuojant faktus – t.y. vienus priimančią, o kitus ignoruojant (Hagendorn, 1991).

Sociologai etninio priešiškus atsiradimą yra linkę aiškinti etnocentrizmu, grupės uždarumu ir nelygiu materialinių ir socialinių išteklių paskirstymu. Etnocentrizmas – tai kitų kultūrų vertinimas savo kultūros standartais, kur kitos kultūros atstovai matomi kaip kažkokie tai nenormalūs, įtartini individai, moraliai ir psichiškai žemesnio išsivystymo lygio (Hill, 2001). Taip dažniausiai buvo vertinami mažesnių etninių grupių atstovai visos istorijos eigoje. Jau antikos laikais, graikai visus ne-graikus vadino barbarais, neatsižvelgiant net į jų civilizacijos išsivystymo lygį (Hill, 2001).

Nors šiuolaikinėse Vakarų visuomenėse vyrauja demokratiniai principai, dominuojančiose grupėse į tautines mažumas išlieka skirtingi požiūriai. Merton (1968) yra išskyręs keturis nuostatų tipus: 1. „Visada geranoriški“ - dominuojančios grupės nariai vengia diskriminacijos netgi tais atvejais, kai jiems asmeniškai tai nenaudinga; 2. „Geranoriški tik palankiomis sąlygomis“ - mažumų atžvilgiu geranoriški ir nejaučia priešiško, tačiau jei mažumų reikalavimai ir teisės kelia grėsmę daugumos interesams, saugumui, visuomeniniam ar kultūriniam statusui, jie protestuoja ir palaiko diskriminacinę politiką; 3. „Tykūs šalininkai“ - savo nuostatų neišreiškia dėl teisinių apribojimų, viešosios nuomonės ar finansinių sumetimų; 4. „Aktyvūs fanatikai“ (active bigots) savo nepakantumą išreiškia veiksmais (Merton, 1973). Deja, ir dabartinėse demokratinėse visuomenėse pastebimi visi Merton aprašyti diskriminacinių nuostatų tipai – ir pasyvus diskriminacijos toleravimas, ir veiksmais išreiškiamas nepakantumas.

Tautinės daugumos santykis su tautinėmis mažumomis dažnai charakterizuojamas pasitelkiant ksenofobijos sąvoką, kuri dažniausiai suprantama kaip svetimšalių, kitataučių, kitos rasės asmenų ar jų grupių (dažniausiai sudarančių mažumas tam tikroje visuomenėje) diskriminacija dėl tautybės ar rasės (Neto, 2006). Ši diskriminacija gali pasireikšti įvairiomis nepakantumo formomis, kaip ignoravimas, vengimas, niekinimas, atsisakymas plėtoti santykius, griežtų teisinių sankcijų taikymas, įprastų pilietinių teisių nepripažinimas ar net smurtas ir atviros neapykantos demonstravimas. Bendriausia prasme ksenofobija gali būti apibrėžta kaip nemėgimas visko, kas užsienietiška ar svetima tautinei kultūrai (svetimybių baimė) (Neto, 2006).

Tautinių mažumų nariai patiria tam tikrą diskriminaciją ir to pasekoje yra žymiai prastesnėse pozicijose. Diskriminacija yra tokia socialinių santykių sistema, kurioje vienoms visuomenės etninėms grupėms atveria dideles galimybes ir socialines teises, kurių, tuo tarpu, neturi kitos etninės bendrijos nariai. Tai reiškia, kad vienos ar kelių etninių grupių nariams neleidžiama pilnavertiškai dalyvauti visuomenės gyvenime. Netradicinis tautinių mažumų gyvenimo būdas atsiliepija jų vaikų ir jaunimo švietimui (Berry, 1997). Pavyzdžiui, nors mokymasis Lietuvos šalyje privalomas, daugelis tautinių mažumų vaikų pradeda lankyti mokyklą pavėluotai arba visai nelanko. Tautinių mažumų ir išėivijos departamento turimais duomenimis, gautais iš šalies savivaldybių, 1999 metais mokyklą lankė apie 200 romų tautybės mokinių, kurie sudarė maždaug ketvirtadalį visų romų vaikų. Dažnai jie mokosi nesistemiškai, todėl nebaigia mokyklos (Dereškevičius, 1999). 2003 metais atliktos reprezentatyvios gyventojų apklausos rodo, kad Lietuvos žmonės yra gana netolerantiški romams (www.lygybe.lt/ci.admin/Editor/assets/Ataskaitos/Ataskaita%202005m.doc). Europos tarybos komisijos prieš rasizmą ir netoleranciją ataskaitoje kalbant apie Lietuvą pažymima, kad: „...romų bendruomenė susiduria su prietarais, nepalankumu ir diskriminacija daugelyje

gyvenimo sričių, apimančių švietimą ir užimtumą, aprūpinimą būstu, sveikatos priežiūrą, naudojimąsi paslaugomis, pilietybės gavimą ir santykius su policija“ (www3.lrs.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/U0115862.doc). 2003 metais paskelbti tyrimai atskleidė, kad daugiau kaip aštuoniasdešimt procentų Lietuvos gyventojų nepritartų savo palikuonių santuokai su kitos rasės atstovais (Bačiulis, 2003).

Tautinės mažumos, gyvenančios tam tikroje teritorijoje, pačios dažniausiai nesąmoningai pasirenka sąveikos su valstybe būdą. Pastarąjį pasirenka atsižvelgdamos į savo poreikius, lūkesčius ir galimybes. Tautinė grupė, atsidūrusi nelygioje padėtyje palyginti su kitomis tautinėmis grupėmis arba tapusi diskriminacijos objektu ir nepajėgianti jos įveikti, tampa tautine mažuma. Nepaisant formalių lygybės kriterijų, didelę reikšmę turi subjektyvi mažumos narių savijauta ir situacijos suvokimas. Šiam suvokimui svarbios ne tik formalios teisės, bet ir grupės kolektyvinė patirtis, tiesioginė ir simbolinė sąveika su daugumos nariais bei daugumos nuostatos.

1.1.5. Tautinės mažumos Lietuvoje

Lietuvos valstybė, kaip ir visos kitos pasaulio valstybės, savyje „talpina“ įvairias tautines mažumas, kurios laiko ir istorijos bėgyje susiformavo susidūrus dviems tautoms, iš kurių viena turėjo galimybę dominuoti. Lietuvos tautinė kompozicija nuolat kinta. 1923 metais Lietuvoje gyveno 26 tautybių atstovai. 1989 metų surašymo duomenimis, Lietuvoje buvo jau per 100 tautybių žmonių (Mališauskas, 1996).

Visuotinio gyventojų surašymo, vykusio 2001 metais, duomenimis Lietuvoje priskaičiuojama 115 skirtingų tautybių gyventojų. Jų skaičius yra labai nevienodas, svyruoja nuo kelių šimtų tūkstančių, pavyzdžiui rusų ir lenkų, iki kelių šimtų (totorių ar karaimų) ir tik dešimtys graikų, bulgarų, vengrų bei kitų tautų atstovų. Lietuvos Respublikos piliečiai sudaro 99 proc. gyventojų, Rusijos - 0,4 proc., kitų valstybių – 0,2 proc. (Mališauskas, 1996). Lenkai, kurie savo dydžiu buvo antroji tautinė mažuma po rusų, laiko eigoje tapo pirmąja. Įdomumo dėlei, galima pateikti ir kitus duomenis apie tautinių mažumų sutelktumą ir paplitimą:

1. Margiausia yra Vilniaus miesto gyventojų tautinė sudėtis: lietuviai čia sudaro 57,8 proc., lenkai – 18,7, rusai – 14 proc.
2. Antras miestas pagal tautinės sudėties įvairovę – Klaipėda, kur lietuviai sudaro 71,3 proc., rusai – 21,3, maždaug po 2 proc. – ukrainiečiai ir baltarusiai.
3. Daugiausia nelietuvių tautybės asmenų gyvena Visagino mieste (25 135, arba 85% visų Visagino miesto gyventojų; iš jų 52,4 proc. – rusai).

4. Didžiausios Lietuvos tautinės mažumos yra lenkai, rusai, baltarusiai ir ukrainiečiai (Kasatkina, 1996).

Taigi, kaip matyti iš statistikos pateiktų duomenų, Lietuvos teritorijoje iš ties gyvena įvairių tautų ir kultūrų žmonės, kurių kiekvienas siekia užsitikrinti sau ir savo artimiesiems optimalų komfortą, kur galėtų jaustis saugiai, išnaudoti kiek įmanoma daugiau pateikiamų galimybių ir laisvai bei optimaliai save realizuoti. Mūsų kiekvieno pareiga ir yra būti tolerantiškiems kiekvienam sutiktam asmeniui, nepriklausant nuo to, kuriai grupei jis priklauso.

1.2. Psichologinės adaptacijos samprata

1.2.1. Adaptacijos apibrėžimas

Adaptacijos (lot. Adaptatio – pri(si)taikymas, priderinimas) sąvoka vartojama tiek gamtos, tiek ir socialinių mokslų srityse. Psichologijos mokslas adaptacijos sąvoką perėmė iš biologijos, kur adaptacija vadinami tie organizmo struktūros ir elgesio pakitimai, kurie įgalina organizmą išgyventi. Paprastai tariant, adaptaciją traktuojama kaip žmogaus gebėjimas prisitaikyti prie nuolat kintančių sąlygų (Leliūgienė, 2002).

Kai kurie mokslininkai teigia, kad psichologiją apskritai galima apibrėžti kaip mokslą, kuris tyrinėja pagrindinius adaptacines žmonių reakcijas reguliuojančius faktorius (Sabioncello, 1996). Toks apibrėžimas apima plačiausią adaptacijos sąvokos prasmę, pagal kurią elgesys tiesiogiai arba netiesiogiai turi adaptacinę reikšmę pirmiausia sėkmei arba nesėkmei.

Psichologijoje adaptacijos sąvoka turi gana įvairių prasmių ir kinta priklausomai nuo jos taikymo konteksto. Stankevičius (1999) pažymi, kad tai pakankamai abstrakti ir visaapimanti sąvoka, kiekviename tyrime specifiniais matavimo instrumentais įgalinanti nustatyti tik nedidelę dalį to, kas įvardijama adaptacija (Čiužas, Ratkevičienė, Stankevičius, Vosyliūtė, 2005). Adaptacijos sąvoka ir jos traktavimas kai kuriais atvejais nepakankamai apibrėžtas iš esmės dėl požiūrio į adaptaciją kaip pasyvų žmogaus prisitaikymą prie fizinės ir socialinės aplinkos ir, kad adaptuota asmenybė išvengia emocinių konfliktų. Tikslindamas adaptacijos sąvokos ir jos vartojimo apibrėžtumo sampratą, Stankevičius (1999) teigia, kad adaptacijos tik kaip pasyvaus proceso suvokimas yra klaidingas. Adaptacijos procese iš esmės stebimi tiek pasyvaus prisitaikymo prie aplinkos požymiai, tiek ir aktyvus poveikis keičiant aplinką; adaptacija niekada negali būti vertinama kaip visiškai pasyvi net tuomet, kai vyraujanti aplinka išlieka nepakitusi (Čiužas, Ratkevičienė, Stankevičius, Vosyliūtė, 2005).

Adaptacija - tai reiškinys, kurio tyrimas yra ilgas tęstinis procesas, apimantis daugybę įvairių sričių bei sudedamųjų faktorių. Šiame darbe yra kalbama apie individo socialinę ir asmeninę adaptaciją, kurios vertinimo kriterijai, į kuriuos yra orientuojamasi pateikiami toliau.

1.2.2. Adaptacijos reikšmė individui

Individo adaptacija galima apibūdinti kaip individo siekių ir lūkesčių derinimą su jo galimybėmis ir su visuomenės lūkesčiais bei reikalavimais. Asmenybės adaptacijos procesą veikia labai įvairūs faktoriai, nuo kurių poveikio priklauso konkrečios asmenybės integravimosi į socialines struktūras sėkmė arba nesėkmė, galimos įvairios socializacijos problemos.

Šiuolaikiniuose socialiniuose moksluose adaptacija laikoma abipusiu individo ir visuomeninės aplinkos sąveikos procesu ir rezultatu. Nesėkminga adaptacija apibendrintai įvardijama kaip anomija. Anomija dažniausiai įvardijama visuomenės būklė, kuriai būdinga, jog didelė visuomenės narių dalis nesilaiko arba negina įprastų visuotinių normų, nors ir žino apie jų egzistavimą (Juodraitis, 2003). Aptariant anomiją, paprastai skiriami du aspektai: tikslai ir priemonės jiems pasiekti. Taigi gali būti keliami klausimai, ar egzistuoja visuotinai siektini tikslai ir ar esama priemonių jiems pasiekti, nes siekiniai gali būti aiškūs, tačiau nerealizuojami (Koganas, 1981).

Valickas (1997) išvelgia galias sąsajas tarp žmogaus adaptacijos ir gebėjimo spręsti problemas, tai yra, kuo silpnesnis asmenybės potencialas, tuo mažesnis asmens pajėgumas spręsti kylančias problemas (Valickas, 1997). Vadinasi, galima daryti išvadą, jog ugdant asmenybės gebėjimą spręsti problemas, ugdysime ir gebėjimą adaptuotis.

Mokymosi ir švietimo kontekste, adaptacija suprantama kaip procesas, kurio metu siekiama įveikti prieštaravimus tarp mokinio ir mokyklos aplinkos. Šiame procese galima išskirti psichologines, socialines ir didaktines adaptacijos sritis. Adaptacijos proceso rezultatas – kokybiškas mokinio ir mokyklos aplinkos sąveikavimas, santykių darna ir nusistovėjusi pusiausvyra (Jovaiša, 1993).

Pagrindinės tautinių mažumų adaptacijos dimensijos yra etnokultūrinis tapatumas ir socialinis statusas. Šiose dimensijose vykstančių pokyčių rezultatai – tam tikri adaptacijos tipai. Tai, ką galima įvardyti kaip strategiją, yra statuso siekis: kiekvienas pagal savo supratimą siekia sėkmės. O tai, ar norimas statusas yra pasiektas, ar jis teikia pasitenkinimą, ir tai, kaip kinta etninis tapatumas – aptariame kaip rezultatą: integraciją, asimiliaciją, marginalizaciją arba separatizmą.

Kitais tariant, individui siekiant statuso ir aplinkai į tai reaguojant, susiklosto vienoks ar kitoks adaptacijos rezultatas (Berry, 1997).

1.2.3. Adaptacijos rūšys

Įvairiuose šaltiniuose adaptacijos rūšys skirstomos įvairiu pagrindu. Psichologinėje literatūroje bene dažniausiai minimos šios adaptacijos rūšys (Juodraitis, 2003):

1. *Bendroji adaptacija* yra suprantama kaip su fizine aplinka besiklostančių santykių sistema. Psichologinėje literatūroje šiai adaptacijos rūšiai dėmesio skiriama bene mažiausiai, nors visiškai suprantama, kad visos trys minėtos adaptacijos rūšys yra tarpusavyje susijusios, tam tikra prasme viena nuo kitos priklausomos. Pažymima, kad fizinės aplinkos požiūriu adaptacijos sėkmingumas susijęs su individo gyvenimu ir jo funkcijomis.
2. *Socialinė adaptacija* suprantama kaip harmoningų santykių nustatymas su socialine aplinka ir jos atstovais. Tai individo siekių, lūkesčių derinimas su jo galimybėmis ir su visuomenės lūkesčiais bei reikalavimais. Adaptacijos sunkumai ne visada yra tik individo problema, todėl apie adaptaciją turi būti sprendžiama ne tik pagal individų nuostatas, bet ir pagal socialinį kontekstą.
3. *Asmeninė adaptacija* kai kada suvokiama kaip laisvė nuo vidinių konfliktų. Dėl to asmeninė adaptacija charakterizuojama kaip savo paties suvokimas, kuris iš esmės nėra nutolęs ir nuo įsivaizduojamo savęs suvokimo. Adaptacijos sėkmė (arba nesėkmė) priklauso nuo kažkurių asmenybės savybių bei nuo socialinės aplinkos reikalavimų ir palaikymo. Atsižvelgiant į asmenybės savybes ir galimas jos reagavimo kryptis bei formas, galima teigti, kad kai kurios jų susiduria su asmeninės, o kitos su socialinės adaptacijos problemomis. Adaptaciniai gebėjimai ypač ženkliai išryškėja frustracijos arba stresinėse situacijose (Koganas, 1981).

Pabrėžiama, kad adaptacija galima sąveikaujant su natūraliąja bei socialine aplinka (socialinė adaptacija) ir su savimi (asmeninė adaptacija). Ji visada reiškia aktyvumą patenkinant tam tikrus poreikius arba ji visada yra kažkaip motyvuota. Adaptacijos rūšys labai įvairuoja (sensorinė adaptacija, biologinė, socialinė, tikslinant jų struktūrą įvardijama profesinė, dorinė, teisinė ir t.t. adaptacija), tačiau jos yra glaudžiai tarp savęs susijusios (Uzdila, 1999). Neabejotina, kad bendroji, socialinė ir asmeninė adaptacija yra gana sudėtingos struktūros procesas ir dažnai nepriklauso nuo asmenybės valios pastangų jį valdyti. Nuo sėkmingos arba nesėkmingos jo raidos priklauso daugelis žmogaus gyvenimo aspektų (statusas, šeimyninė padėtis, psichofizinio

vystymosi būklė ir pan.) (Desbarats, 1986). Šios dvi adaptacijos rūšys ir yra nagrinėjamos ir aptariamoms mūsų tiriamajame darbe.

Kaip ir bet kuris kitas socialinis reiškinys, vienas ar kitas adaptacijos tipas nėra galutinis ir nekintantis faktas. Ilgainiui gali kisti ne tik grupėje vyraujantis adaptacijos tipas, bet ir individas gali išgyventi skirtingus adaptacijos tipus. Galima numanyti, kad mažumų nariai savo padėčiai jaučia didesnę grėsmę dėl to, kad jiems keliami specialūs reikalavimai arba dėl apribotos mažumai skirtos socialinės erdvės.

1.2.4. Adaptacijos įvertinimas

Kultūrinio tapatumo ir socialinės adaptacijos sąsajoms įvertinti dažniausiai yra pasitelkiama tarpkultūrinės psichologijos atstovo Berry (1992; 1997) akultūracijos koncepcija, kurios esmė – keturių skirtingų akultūracijos variantų išskyrimas.

Verta paminėti, jog akultūracija – tai tam tikros kultūros elementų parėmimas, įsisavinimas (mūsų atveju – Lietuvos kultūros elementų, iš kurių dažniausiai svarbiausias yra kalba). Akultūracijos terminas žymi reiškinius, vykstančius skirtingų kultūrų grupių nuolatinių tiesioginių kontaktų atveju, ir tų sąveikų nulemtus pokyčius vienos ar abiejų grupių kultūros modeliuose (ši klasikinė samprata 1936m. pateikta Redfield, Linton, Herskovits). Individo lygmenyje akultūracija paveikia saviidentitetą, vertybes bei elgesį, o grupių lygmenyje pasireiškia pokyčiais socialinėje struktūroje, politinėje organizacijoje ir darbo bei visuomeninės veiklos sferoje (Lazarus, 1997). Pabrėžtina, jog akultūracija gali reikštis skirtingomis tendencijomis skirtingose socialinėse ar individualaus elgesio kategorijose (Berry, Kalin, 1995), pavyzdžiui, tas pats individas gali siekti socialinės asimiliacijos (darbe), kalbinės integracijos (mokėti ir valstybinę, ir gimtąją kalbą), tačiau likti tarp giminių ir draugų savo etninės grupės ribose.

Berry (1997) akultūracijos teorinėje schemoje atskleista svarbi jungtis tarp kultūrinio konteksto ir individo elgesio motyvų. Jis akultūracijos terminą taiko bendriems kultūriniais ir psichologiniams kontakto procesams bei jų rezultatams (Neto, 2002). Šis mokslininkas aptaria, kaip akultūraciniai reiškiniai yra susiję su socialiniu kontekstu. Berry akultūracijos samprata pagrįsta dviejų kriterijų įvertinimu: santykio su „savo“ kultūriniu tapatumu ir santykio su daugumos visuomene, pagal atitinkamas saviidentifikacijos ir socialinių kontaktų reikšmes gaunamas ribotas pagrindinių elgsenos variantų skaičius (Stephan, 1992).

Pagrindinis šios schemos privalumas tas, kad ji leidžia apibrėžtomis sąvokomis aptarti etninius procesus: tai, kas vyksta individų, kaip etninių grupių narių, sąveikoje su juos supančia

visuomene, siūloma prielaida yra ta, kad adaptacijos rezultatus lemia kultūrinio tapatumo ir socialinio statuso sąveika. Adaptacijai svarbu ne tik individo nuostatos, bet ir realių socialinių santykių laukas. Žemiau pateikiama Berry adaptacijos tipų schema:

1 lentelė. Berry adaptacijos tipų schema

Adaptacijos tipas	Pasitenkinimas pasiektu statusu	Išlaikytas etninis tapatumas
Integracija	+	+
Asimiliacija	+	-
Marginalizacija	-	-
Separatizmas	-/+	+

Trumpai aiškinant pateiktą Berry adaptacijos tipų schemą, galima sakyti, jog integraciją atspindi pasiektas statusas ir išlaikytas etniškumas (etnokultūrinis savitumas). Individo lygmenyje integracija pasireiškia tuomet, kai individas išlaiko savo etninį tapatumą ir kartu turi pakankamai įgūdžių dalyvavimui daugumos kultūroje ir visuomenėje. Savo ruožtu visuomenė, jeigu jai rūpi skatinti integraciją, turi išlaikyti sąlygas struktūrinei asimiliacijai, t.y. lygiateisiam dalyvavimui viešajame gyvenime (Stephan, 1998). Šiuo atveju reikia įvertinti ne tik formalias mažumoms priklausančių asmenų teises, bet ir naudojimąsi jomis. Integracija lengvai klostosi tada, kai aplinkai individo tautybė nėra svarbi.

Tuo tarpu, asimiliaciją galima apibūdinti kaip norimo socialinio statuso pasiekimą, prarandant kultūrinį tapatumą. Etninės kilmės grupė individui netenka reikšmės. Vienos etninės (tautinės) grupės nariai supanašėti su kita (paprastai – daugumos) etnine grupe ir prarasti kultūrinius skirtumus gali įvairiais būdais (Berry, 1997).

Marginalizacija yra suprantama kaip nepasitenkinimas pasiektu socialiniu statusu ir kultūrinio tapatumo praradimas. Pageidaujamas socialinis statusas gali būti prarastas arba nepasiekiamas, o turimas statusas – nepageidaujamas arba nevertinamas (Berry, 1997). Kitaip tariant, marginalumas būdingas tiems individams, kurie atsisako arba praranda savo pradinį tautinį tapatumą ir grupės paramą, tačiau neįgyja pakankamų įgūdžių ir/arba visaverčio pripažinimo kitoje – paprastai daugumos – grupėje (kultūrinis marginalumas). Užsitęsęs marginalumas veda į socialinę atskirtį ir tampa ne individų, o grupės bruožu (Kasatkina, 1994). Taigi, marginalizacijos pavojai – tai socialinis-psichologinis nepasitenkinimas, atskirtis. Susiformavusios marginalizuotos mažumų grupės gali tapti manipuliacijos objektu.

Separatizmui gali būti būdingas ir pasitenkinimas, ir nepasitenkinimas savo statusu, tačiau visuomet egzistuoja stiprus etninis tapatumas. Separatizmą, kaip santykio su supančia aplinka kelią, renkasi tie individai, kurie, išlaikydami tvirtą savo etninį tapatumą, nepalaiko visapusišku

santykių su likusia visuomene ir remiasi ryšiais savo etninės grupės viduje (Kasatkina, 1994). Separatizmas, mažumos požiūriu, gali būti sėkmingos adaptacijos variantas.

Palyginimui galima pateikti kitų tyrėjų koncepcijas apie individo adaptacijos įvertinimą. Pavyzdžiui, tyrėjas Allport pirmasis apibūdino savo hipotezę apie tarpgrupinius santykius savo 1954 metais išleistoje knygoje „prietarų prigimtis“, ir tai yra viena iš labiausiai paplitusių ideologijų tautinių santykių tyrime. Allport hipotezė tvirtina, jog santykiai su skirtingos (tautinės) grupės atstovais gali susilpninti šališkumą tai grupei, nes tokie santykiai įgalina atitinkamų minčių idėjų vystymąsi, panašių požiūrių ir vertybių ieškojimą ir daugiau pozityvių santykių ir nuostatų (Sebre, Gundare, 2004).

Kaip teigia Allport, draugystė tarp asmenų iš skirtingų tautybių gali būti labai svarbi suformuojant nuostatas į kitas tautines grupes (Allport, 1954). Tai buvo parodyta keliais tyrimais skirtinguose Vakarų Europos valstybėse. Tyrimas Norvegijoje su paaugliais, pavyzdžiui, patvirtino ryšius tarp draugystės su žmonėmis iš kitos tautinės grupės iš vienos pusės ir teigiamą nuostatą į tą grupę iš kitos pusės. Tai buvo ypatingai tikslu tarp mažumų ir tarp jaunų vyrų (nors jauni vyrai bendrai turėję labiau neigiamų požiūrių į kitas tautines grupes nei jaunos moterys) (Sebre, Gundare, 2003). Vėlesni tyrinėjimai, paremti Allport hipoteze, nustatė daugelį kitų būtinų sąlygų, kurios privalo būti tinkamos jei teigiamas požiūris į kitas grupes yra.

Keletas autorių teigia, jog yra neįmanoma nuspręsti tai ar apgalvotas požiūris į tautines mažumas atsiranda dėl kontaktavimo ar jis paprasčiausiai yra kontaktavimo priežastis. Tai išsiaiškinti reikalingi longitudinaliniai tyrimai. Pettigrew peržvelgė skirtingus tyrimus ir pasiūlė tai, jog nepaisant to, jog tendencijos mažėjimas atlieka stiprų vaidmenį skatinant bendravimą, priešingas procesas yra daug stipresnis ir įtakingesnis (pirmiausiai bendravimas, vėliau sukeltos tendencijos) (Pettigrew, 1997). Forbes (1997) iškėlė kitą mintį, jog asmenys iš skirtingų kultūr formuoja teigiamas nuostatas į vienas kitą tuomet, kai jie tampa artimesni vienas kitam, tuo tarpu santykiai tarp dviejų skirtingų kultūrinių grupių dažniausiai sumažina konfliktškumą. Forbes tiki, jog ryšiai tarp etninių grupių galėtų būti geriau ištiriami grupės lygmeniu, o ne asirų asmenų (Forbes, 1997).

Dar nėra tiksliai aišku kaip nuostata į tam tikros grupės asmenį daro įtaką nuostatai visos grupės atžvilgiu. Viena iš prielaidų yra ta, kad sutiktas grupės narys yra priimamas kaip pavyzdinis tos grupės atstovas. Kaip bebūtų, svarbiausias faktas yra tai, jog ryšys dažniausiai užmezgamas tų atstovų iš skirtingų grupių, kurie susieina dėl bendrų interesų ir vertybių, kai tuo tarpu kiti atstovai skirtingų grupių dažniausiai nemato tų asmenų kaip esančių tipišku tai grupei. Štai kodėl kiti autoriai (Brewer&Miller, 1984) reikalauja, jog ryšiai tarp grupių būtų silpninami. Ši

idėja remiasi prielaida, jog tarpgrupiniai kontaktai yra daugiau pozityvūs jei grupės yra ryškiai atskirtos.

Reziumuojant galima teigti, jog adaptacijos reiškinys yra plačiai nagrinėjamas ir tiriamas, remiantis įvairiomis hipotezėmis. Vadinasi, adaptacijos procesas nėra vienareikšmis, jis talpina savyje nepaprastai daug veiksnių, kuriuos reikia aiškintis atskirai ir išsamiai tam kad vėliau visa tai galima būtų apjungti į visumą, nes tik tokiu būdu adaptacijos įvertinimas taps aiškiausias.

1.2.5. Mokinių adaptaciją mokyklose lemiantys veiksniai

Mokinio sėkmingą adaptaciją rodo tai, kaip jis/ji sugeba patenkinti savo poreikius (tiek psichologinius, tiek socialinius, tiek didaktinius) mokyklos aplinkoje. Jei tie poreikiai yra patenkinami, mokinys gali funkcionuoti, nekeldamas problemų nei sau, nei aplinkiniams. Tokiu atveju, jis/ji susiformuoja teigiamas nuostatas mokyklos atžvilgiu (Poderienė, 2004).

Kalbant apie vaiko adaptaciją mokykloje, labai svarbu pažvelgti į veiksnius, kurie turi įtakos tam, kaip vaikas jaučiasi mokyklos aplinkoje, ką jis išgyvena ir kaip jis yra priimamas pačios aplinkos.

1.2.5.1. Santykiai su bendraamžiais

Šių dienų svarbiausiais socialiniais veiksniais, lemiančiais vaiko ir tuo labiau paauglio asmenybės formavimąsi, yra laikomi paauglių tarpusavio santykiai ir bendravimas (Barkauskaitė, 2001). Tuo domimasi todėl, kad socialinis neprisitaikymas prie draugų paauglystėje lemia su adaptacija susijusius sunkumus ir rimtus elgesio sutrikimus.

Kadangi, vienas svarbiausių asmenybės socializacijos veiksnių yra bendraamžių grupės, tai iš to seka, jog vienas iš svarbiausių paauglių uždavinių – tai tapti tos bendraamžių grupės nariu. Kaip rodo įvairūs tyrimai, adaptacijos problemų mokykloje turi ne tik maži vaikai, bet ir paaugliai – kai jiems nesiseka pateisinti mokyklos ir bendraamžių lūkesčių, jie patiria stresą ir konfliktus (Pakalkaitė, 2002). O ką jau kalbėti apie tautinėms mažumoms priklausančius vaikus, kuriems ypač opi pastaroji problema – iš jų dažniau yra tyčiojama dėl akcento, ne lietuviškos pavardės ar išvaizdos ir kas svarbiausia - jie yra priversti patirti ambivalencijos būseną – būseną tarp dviejų kultūrų.

Šveicarų psichologas Piaget ypač akcentavo bendraamžių santykių svarbą. Jis pabrėžė tai, kad vaiko bendravimas su draugais yra „demokratiškesnis“ nei su tėvais. Pasak Piaget, tėvas ar

mama, laikydami šeimos vadžias savo rankose, įskiepija vaikui tam tikras elgesio formas (cit.pg. Myers, 2000). Tuo tarpu draugiški vienodo amžiaus vaikų santykiai yra pagrįsti lygybe ir abipusiu sutarimu. Tiesa, ši lygybė ir sutarimas kol kas remiasi principu „kaip tu man, taip aš tau“ (visi prisimename, kaip sąžiningai stengdavomės nelikti „skolingi“), bet šie santykiai iš esmės skiriasi nuo santykių su tėvais. Bendraudami su bendraamžiais, vaikai kuria savo bendravimo taisykles, išmoksta ne tik save pažinti, bet ir keisti (Žukauskienė, 1996).

Paauglių tapsmui bendravimas bendraamžių grupėje yra labai svarbus įgyjant socialinę patirtį, laisvėjant nuo šeimos, formuojant individualią pažiūrų sistemą. Paauglys kuris yra nepriimtas į grupę, izoliuotas ar atstumtas, patiria neigiamas emocijas, žemą savęs vertinimą ir panašiai (Želvys, 1997). Dauguma psichologų sutaria, kad bendraamžių grupės priėmimo rodiklis labai tiksliai leidžia numatyti socialinę bei psichologinę paauglio adaptaciją ar dezadaptaciją. Tie, kuriuos savoji grupė atmeta, dažniausiai turi didesnių ar mažesnių psichologinių nesklaidumų. To negalima pasakyti apie ignoruojamus, vidutiniškai populiarius paauglius ar juo labiau apie populiarius (Barber, 2004).

Vienas iš adaptacinių sunkumų, kalbant apie bendraamžius, tai - atstūmimas, kuris sukelia dažniausiai neigiamas emocijas. Bendraamžių grupės atmetimas sietinas su paauglio konfliktiškumu, agresyvumu, itin aktyviu elgesiu ar kitomis nebrandaus bendravimo formomis (Ališauskas, 1992). Paaugliai vengia socialinės sąveikos su bendraamžiais situacijų, tačiau jiems tai nekelia labai didelių rūpesčių ir jie dažnai nesijaučia vieniši. Tačiau, jeigu paauglys yra pernelyg atsiribojęs nuo bendraamžių ir nerodo jokio noro bendrauti, tokia situacija palanki psichologinėms problemoms atsirasti.

Anot Mackonienės (2002), paaugliams bendravimas ir pripažinimas yra ypatingai svarbūs. Geri emociniai santykiai klasėje, patenkinus bendravimo poreikį, sudaro sąlygas formuoti teigiamoms asmenybės savybėms. Susitaikius su mintimi, kad esi „blogas“, „neįdomus“, „nemylimas“, susidaro nepalanki vidinė pozicija, o vėliau ir negatyvus elgesys su aplinkiniais, ieškojimas draugų už klasės kolektyvo ribų, dažniausia gatvėje (Mackonienė, 2002). Vadinasi, itin svarbu pastebėti, kaip klostosi kiekvieno vaiko ar paauglio bendravimas su bendraamžiais, nes nuo to priklauso jo adaptacijos sėkmė ar nesėkmė.

1.2.5.2. Santykiai su mokytojais

Kaip parodė tyrimai, sėkmingą mokinių psichologinę adaptaciją mokykloje lemia tokie veiksniai, kaip mokinių jaučiamas saugumas, šilta ir maloni aplinka, tačiau svarbiausias jų yra santykiai su mokytojais (Barber, Olsen, 2004; Strobino, Salvaterra, 2000).

Mokiniai sėkmingai adaptuojasi mokykloje ir įveikia neigiamus poveikius tik tuomet, kai mokytojų elgsena pasižymi tokiomis savybėmis kaip dėmesiu ir rūpesčiu mokiniams, atitinkamu pastangų vertinimu, mokėjimu išklausti bei aktyviai įtraukti juos į mokymąsi (Strobino, Salvaterra, 2000). Prie sėkmingos adaptacijos formavimosi prisideda tai, kad mokiniai jaučiasi mokytojų palaikomi, jie gali gauti individualią pagalbą (Barber, Olsen, 2004). Itin svarbus mokinių adaptacijai mokykloje mokytojų elgsenos rodiklis yra pagalba mokiniams, leidžianti suprasti daugelį mokinių mokymosi, asmeninių ir tarpasmeninių santykius. Remiantis tuo, kaip mokiniai vertina iš mokytojų gaunamą pagalbą, galima prognozuoti daugelio kitų kintamųjų rodiklius - mokinių psichologinės būsenos (savęs vertinimo, depresijos), tarpasmeninių santykių (bendravimo su mokytojais, bendraamžiais, linkusiais nusikalsti mokiniams, vaikų – tėvų konfliktai). Kuo aukščiau vertinama mokytojų pagalba, tuo geresnis mokinių funkcionavimas mokykloje (aukštesni pažymiai, geresnis bendravimas su mokytojais ir bendraamžiais (Barber, Olsen, 2004).

Neteisinga pedagogo pozicija klasėje kai kurių mokinių atžvilgiu padaro didelę žalą jų savęs vertinimui. Nuo to, kaip mokytojas vertina mokinį, didele dalimi priklauso bendraamžių vertinimas, todėl mokytojas bendraudamas su mokiniams turi apgalvoti kiekvieną žodį, kad jo neižeistų, nesumenkintų, neužgautų (Kolominskij, Berezovin, 1977). Mokytojo pozicija klasėje, santykis su kiekvienu mokiniu turi neabejotinos įtakos paauglio socialiniam statusui klasėje (Butkienė, Kepalaitė, 1996).

Taigi, mokytojo sąveika su mokiniams ir aplinka, kurioje jie visi veikia, nuolat keičiasi, yra daugialypė ir nereguliari. Pedagogas turi elgtis lanksčiai, nes jis daugiausiai atsakingas už mokinių emocinę būseną. Vadinasi, yra „Būtina saugios atmosferos sąlyga – pagarbus mokytojo požiūris į kiekvieną mokinį: jo mintis, jausmus, darbo tempą, taip pat į neatlikimą kai kurių užduočių nereikalaujant pasiaiškinti, pasiteisinti“ (Lepeškienė, 1996, p. 45).

1.2.6. Nesėkmingos psichologinės adaptacijos mokykloje pasekmės

Paaugliai skirtingai suvokia konkrečias nerimą keliančias situacijas ir aišku, kad nevienodai į jas reaguoja. Todėl pakankamai sunku nustatyti, kada yra pasiekama riba, kuomet kokia nors stresą kelianti situacija tampa psichologiškai nepakeliama ir žlugdanti. Nustatyta, kad

70% mokinių labai sielojasi, kad jų elgesį pasmerkia klasės kolektyvas ir tik 20% paauglių - kai pasmerkia mokytojas“ (Barkauskaitė, 1979, p.131).

Nesveikas emocinis klimatas suteikia mokiniui įtampą, nervingumą ir taip pat sumažėja jo noras mokytis. Kvieskienės knygoje “Socializacija ir vaiko gerovė” (2003) rašoma, jog daugėja sunkiai pritampančių mokykloje, stokojančių mokymosi motyvacijos arba dėl nepalankių socialinių sąlygų, negalinčių lankyti mokyklos vaikų (Kvieskienė, 2003).

1.2.6.1. Neigiamas savęs vertinimas

Nuo savęs vertinimo priklauso žmogaus santykiai su kitais žmonėmis, jo savikritiškumas reiklumas sau, požiūris į savo laimėjimus ir nesėkmes. Savęs vertinimas turi įtakos žmogaus valios brandumui, o taip pat savikontrolei ir kitų valios savybių aktyvumui. Taip pat jis glaudžiai susijęs su pretenzijų lygiu, t.y. tikslų, kuriuos jis sau kelia, sudėtingumu.

Kalbant apie mokinių elgesio, mokymosi problemas, daugiausia susiduriama su neadekvačiu mokinių savęs vertinimu – nepakankamu arba pernelyg geru. Psichologų nuomone, neadekvatus savęs vertinimas deformuoja asmenybę, sudaro palankias sąlygas neigiamiems bruožams formotis ir kartu apsunkina normalią psichinę raidą (Burkienė, 1996). Pavyzdžiui, Valickas savo straipsnyje „Asociali asmenybė ir savęs vertinimas” teigia, kad paauglius vogti dažnai skatina ne savanaudiški (pvz.: materialinės naudos siekimo) motyvai, bet noras pademonstruoti savo šaunumą, siekimas pakelti savo vertę, įtvirtinti save grupinėje hierarchijoje ir pelnyti draugų pripažinimą. Kitaip tariant, vagystes (ypač paauglių), be kitų motyvų, dažnai skatina teigiamo savęs vertinimo poreikis (Valickas, 1991). Vadinasi, vienas iš žemo savęs vertinimo padarinių gali būti asmenybės siekimas įtvirtinti save kitų sąskaita – juos žeminant, mušant, akcentuojant jų trūkumus, mažesnę kompetenciją, klaidas ir pan. Kartais savęs įtvirtinimo problema gali būti sprendžiama pačiomis blogiausiomis formomis – kompensuodama tikrą ar įsivaizduojamą savo menkavertiškumą, asmenybė gali pasitelkti atvirą prievartą, agresiją bei smurtą. Tokiu destruktviu būdu žmogus priverčia atkreipti į jį dėmesį, iš autsaiderio nors trumpam tampa lyderiu bei padėties šeimininku ir galbūt pirmą kartą pajaučia savąją vertę (Valickas, 1991).

Ypatingai savimi nepasitiki žemo statuso mokiniai, kurie labai jautriai reaguoja į kritiką, išgyvena dėl nesėkmių, todėl nekelia sau didelių tikslų, netiki sėkme (Seals, Young, 2003). Savęs vertinimas - tai toks refleksyvus žmogaus požiūris į save, kuriame jo Aš pasireiškia kartu ir kaip savianalizės subjektas, ir kaip objektas. Tokio požiūrio į save būdai yra labai įvairūs: moralinėje sąmonėje jie reiškiami daugeliu sąvokų – gėdos ir pasididžiavimo, garbingumo,

asmeninio orumo, sąžinės, - kurios savo struktūroje fiksuoja progresuojantį žmogaus sugebėjimą spręsti apie save visuomenės požiūriu (Portes, Zady, Palachandra, 1999).

Akivaizdu, jog savęs vertinimas, visų pirma, formuojasi girdint ir suvokiant kitų žmonių vertinimus. Ir nors į mokyklą vaikas ateina jau turėdamas nuomonę apie save bei savo sugebėjimus, tačiau mokytojai ir mokyklos bendraamžiai turi didžiulę įtaką moksleivio savojo Aš formavimuisi.

1.2.6.2. Žemas statusas klasėje

Klasėje ne pats mokinys pasiskiria vietą bendravimo sistemoje, bet ją parenka kiti klasės nariai, atsižvelgdami į tam tikrus veiksnius. Dažniausiai tai darydami, jie patys tiesiogiai to nesuvokia. Klasėje mokinys priklauso nuo kitų grupės narių, jų požiūrio, tikslų, siekių bei priimtinių vertybių.

Daugelis mokslininkų pabrėžia, kad vyrams yra būdingas socialinis aktyvumas, o moterims - socialinį pasyvumą atspindinčios asmenybės savybės (Landis, 1983). Berniukų daugiau dominuoja labai aukšto statuso grupėje - 76,47 proc. ir taip pat žemo statuso grupė - 60proc., kas reiškia, kad berniukai pasižymi didesniu aktyvumu. „Mokykloje lyčių skirtumų socialinis suvokimas jau yra ne tiek įtvirtinamas, kiek koreguojamas. Šiame mokykliniame etape didžiausios įtakos nuostatų formavimuisi turi bendraamžių ir mokytojų turimi lyčių sreteotipai“ (Lyčių skirtumai švietimo sistemoje, 2000, p.3). Mūsų darbe yra aiškinamasi, kokį socialinį statusą užima tarptautinių mažumų jaunuoliai, kokia statuso įvairovė lyties kontekste.

Nagrinėjant socialinį statusą klasėje nekyla abejonių dėl charakterio savybių įtakos mokinių pasirinkimams. Remiantis Kolominskij (1977) tyrimais, aukšto statuso mokiniai pasižymi tokiomis savybėmis kaip sąžiningumu, draugiškumu, mokėjimu bendrauti, turtinga fantazija, iniciatyvumu, savarankiškumu (Kolominskij, 1977). Tuo tarpu žemo statuso mokiniams dažnai būdingas nesugyvenamas, afektinis charakteris, kuris pasireiškia grubumu, užsispyrimu, nesivaldymu, melavimu.

Savo žemą statusą klasėje mokiniai aiškina „gerų draugų“ nebuvimu arba nenoru bendrauti su klasės mokiniais. Tačiau tikros priežastys yra kitos (Chomentauskienė, 1991):

- asmenybės savybės (piktumas, nesąžiningumas, melavimas, grubumas, egoizmas);
- pažangumas (dažnai žemas, nes į jų tarpą patenka antramečiai);
- neteisingas mokytojo požiūris;
- išprusimas (žemas intelektas susijęs su ribotais gabumais, šeima, aplinka);

- išvaizda (fizinis išskirtinumas, netvarkingumas);
- bendravimo patirties neturėjimas (nemokėjimas bendrauti, perteikti turimas vertybes bei perimti kitų).

Barkauskaitės teigimu, „tarp mokinio sociometrinio statuso ir jo pažangumo, t.y. gebėjimo mokytis, yra sąveika: 1) žemą statusą turintis mokinys tampa pasyvus, abejingas blogiems pažymiams, bodisi viskuo, kas susiję su mokykla ir su mokymusi; 2) klasė šalinasi nepažangių moksleivių, todėl šie, užimdami nepalankią padėtį asmeninių santykių sistemoje, sau tinkamą padėtį stengiasi įsigyti kituose kolektyvuose, kur patenkina bendravimo poreikius, visai nesidomi klase“ (Barkauskaitė, 2001, p.65).

Mokinių statusui didelę įtaką turi bendravimo patirtis, bendravimo įpročiai, įgūdžiai, etikos normos, individo emocinė būklė. „Bendravimo patirtis - tai sistema nerašytų taisyklių, suprantamų ir priimtinių kiekvienam individui“ (Barkauskaitė, 2001, p.66). Individas, turintis didesnę bendravimo patirtį, lengviau užmezga kontaktus, randa įdomių būdų ir formų bendravimui palaikyti. Mokiniai, turintys didesnę bendravimo patirtį, greičiau suvokia klasės bendruomenės tikslus, normas, geriau jaučia socialinį klasės klimatą.

Deja, tačiau kiekvienoje klasėje yra žemo statuso mokinių. Tai izoliuotieji, atstumtieji ar abipusio pasirinkimo mokiniai. Kadangi paauglio svarbiausias poreikis yra bendrauti ir būti pripažintam, šie mokiniai klasėje bendravimo poreikių nepatenkina. Jie yra psichologiškai izoliuoti nuo klasės mokinių. Ši izoliacija kelia neigiamus emocinius išgyvenimus, jie priima izoliuoto, atstumto vaidmenį ir dažnai su negatyvaus elgesio nuostata. Tai tokį paauglį skatina nederamai elgtis, sudaro pagrindą formuoti neigiamoms asmenybės savybėms (Pilkauskaitė, 1999). Žemo statuso mokiniai yra dažnai neigiamai vertinami tiek pedagogų, tiek klasės mokinių. Natūralu, kad žemo statuso mokiniai nemėgsta aukštesnio statuso mokinių, todėl dažnai su jais konfliktuoja, kyla nesutarimų tarp žemo statuso mokinių ir pedagogų. Nors žemo statuso mokiniai nori bendrauti su klasės mokiniais, tačiau jie ima ieškoti draugų už klasės ribų. Jie ima nelankyti pamokų, tikėdamiesi, kad jų pasiges klasės mokiniai, o vėliau praleidžia vis daugiau pamokų, kol pagaliau liaujasi lankę mokyklą. Jie dažnai bendravimo poreikį siekia patenkinti neformaliose grupėse tokių pat atstumtų ar izoliuotų bendraamžių tarpe. Susidariusios žemo statuso paauglių grupės savo neigiamas emocijas, jau turimą antvisuomenišką patirtį išlieja įvairia negatyvia veikla, kuri sunkiai būna prognozuojama (Pilkauskaitė, 1999).

Taigi kaip rodo įvairių šalių mokslininkų tyrimai, tarpusavio santykiai, statusas, turi įtakos ne tik paauglio pažangumui bei intelektui, bet dažnai jo fiziniam ir psichiniam vystymuisi (Barkauskaitė, 1979). Jaunuolis, atlikdamas klasės mylimo ir nemylimo bendraamžio vaidmenį,

formuoja tam vaidmeniui atitinkamus bruožus bei savybes. Pradžioje atsiranda įprotis elgtis pagal tam tikrą vaidmenį, vėliau susiformuoja įgūdis, o dar vėliau tai tampa asmens savybe.

1.2.6.3. Žemi akademiniai pasiekimai

Mokymosi sėkmingumo šaltiniai gali būti labai įvairūs, pradedant elementariais ir dažnai net neįsisąmonintais fiziologiniais poreikiais, geismais, norais ir baigiant sąmoningai suvokiamais interesais, vertybėmis bei įsitikinimais, kuriuos vienaip ar kitaip įtakoja prisitaikymo sunkumai. Motyvacinę jėgą taip pat turi jausmai, charakterio savybės ir net įpročiai.

Žemo statuso mokiniai mokymąsi laiko jų asmeniniu dalyku. Net jeigu jiems nesisekiant, mokiniai pyksta už kitų pastangas jiems padėti, todėl kyla konfliktų. Mokymosi nesėkmės yra pagrindinis nepasitenkinimo savimi, mokytojais, draugais šaltinis (Rupšienė, 1999). Tačiau neigiamos asmenybės savybės ne visad tiesiogiai susijusios su negatyviu požiūriu į mokymąsi, žemu pažangumu.

Žemas išprusimas ir inteligencija yra tarpusavyje glaudžiai susijusios. Paauglio inteligencija priklauso nuo to, kokioje šeimoje auga, kokios jos nuostatos ir vertybės, kokia aplinka supa jį. Mokiniai, kurie yra nepatenkinamo statuso, dažnai yra žemo inteligencijos laipsnio, dažniausiai tai – vaikai, augantys probleminėse, asocialiose šeimose, kurių skaičius pastaraisiais metais išaugo. Išprusimas priklauso nuo daugelio veiksnių - gabumų, pažangumo, asmenybės savybių. Aptarus žemo statuso mokinių pažangumą ir asmenybės savybes, galime daryti išvadą, kad šie paaugliai nepasižymi išprusimu, intelektu (Rupšienė, 1999).

Dažniausiai maži akademiniai pasiekimai būdingi migrantams iš ne Europos Sąjungos šalių ir kai kurioms nacionalinių mažumų grupėms. Tai, kad moksleiviai migrantai patiria nepalankias sąlygas švietimo sektoriuje, taip pat rodo 2004 m. Gruodžio mėn. paskelbto EBPO PISA tyrimo rezultatai. Tai pasakytina apie tuos moksleivius, kurių tėvai yra gimę užsienyje, tačiau jie patys išaugo ir visą mokyklinį amžių praleido priimančiojoje šalyje. Labiausiai pažeidžiamos grupės, patiriančios rasizmą ir diskriminaciją švietimo sektoriuje, yra romai ir klajokliai (EUMC, 2005).

Mokslininkai Kolominskij ir Berezovin teigia, kad tarp įvairaus statuso mokinių klasėje ir jų pažangumo yra ryšis (Kolominskij, Berezovin, 1977). Pažangumas kaip veiksnys mokinio socialinio statuso yra reikšmingesnis žemesnių ir vyresnių klasių mokiniams. Dažniausiai mokiniai, užimantys aukštą padėtį klasėje yra labai gerai ir gerai besimokantys, bet nereikia, kad

tokių nėra atstumtųjų tarpe. Kartais mokiniai pasirenka bendraklasį žemo pažangumo, o atstumia gerai besimokantį (Kolominskij, Berezovin, 1977).

Turimi duomenys rodo, kad valstybėse narėse daugelio migrantų ir mažumų grupių akademiniai pasiekimai atsilieka nuo gyventojų daugumos (http://64.233.183.104/search?q=cache:1nwtD7j4UdUJ:www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/NMMPataskaita.doc+Nes%C4%97kmingai+besimokantys+mokiniai&hl=lt). Kalbant apie Lietuvos valstybę, daugelis rusų ir lenkų vaikų moka tik savo tautybės kalbą, todėl nežinodami ir nevirtodami kai kurių sąvokų, sunkiai perpranta lietuviško mokymo programą, to pasekoje atsiranda ir adaptacijos sunkumų. Vaikai ir jų tėvai jautriai reaguoja į pastabas dėl mokymosi. Susiklosto nepalanki psichologinė atmosfera tiek mokykloje, tiek namuose. Pastebėta, kad daugelis tautinių mažumų vaikų stokoja mokymosi motyvacijos: nemažai jų tėvų taip pat yra neraštingi. Daugelis 40-50-mečių tautinių mažumų atstovų yra baigę pradinės mokyklos rusų dėstomąją kalbą, todėl nesupranta valstybine kalba teikiamos informacijos apie visuomenėje vykstančius pokyčius.

1.2.6.4. Agresija aplinkai

Nustatyta, kad negalėjimas pasiekti laukiamo „efekto“ provokuoja neigiamas emocijas, kurios įvardijamos frustracijomis (Rosenzweig, Njukomb, Čapuv, Frončesk, Reykowski ir kt.) (cit. Pg. Palujanskienė, 2004). Šių ir kitų autorių duomenimis, kiekvienas tikslingas veiksmas susiduriant su kažkokiu faktoriumi, apsunkinančiu arba neleidžiančiu pasiekti tikslą, sukelia naują reakciją-agresiją, įniršį, dirglumą, pyktį, jautrumą ir pan.

Emocijų nepastovumas, dažni nuotaikos svyravimai, maksimali, neadekvati reakcija net į silpniausią aplinkos dirgiklį išprovokuoja paauglio ir suaugusiųjų konfliktus. Nepripažę prie klasės ar mokyklos bendruomenės moksleiviai išeities iš šių konfliktų, atsipalaidavimo ieško neformaliame bendravime su draugais už mokyklos ribų ir dažnai patiria neigiamą įtaką (Erikson, 1968). Todėl nenuostabu, kad amžiaus moksleiviai dažniausiai pradeda kasdien rūkyti, dažnai vartoti alkoholį, atsiranda tokių problemų kaip girtavimas, inhaliantų uostymas, raminamųjų ar migdomųjų vaistų vartojimas, nelegalių narkotikų mėginimas (Davidavičienė, 2000).

Į blogiausią padėtį pakliūna grupės atstumtieji, tad savęs realizavimo būdų kartais pradeda ieškoti asocialiose grupėse, kuriose, veikiant asocialių paauglių pastiprinimo, spaudimo ir modeliavimo mechanizmams, formuojasi įvairios atstumtų paauglių asocialaus elgesio formos: alkoholizmas, narkomanija, prostitucija ir kt. (Navaitis, 2001).

Taigi kai vaikas nesijaučia reikalingas grupei, grupės pripažinimą stengiasi iškovoti bendruomenėje nepriimtinais būdais - vaikas triukšmauja, nedirba, trukdo pamoką, tinginiauja, verkia, tampa pernelyg jautrus, nori, kad kiti jam patarautų, plepa ir tada galvoja. Tuo atveju, mokytojas turėtų individualiame pokalbyje atskleisti vaiko elgesio tikslą, ignoruoti netinkamą elgesį ir pastebėti gera.

1.2.6.5. Tapatumo praradimas

Ypač aktuali tapatumo paieška vyksta paauglystėje, siekiant identifikuoti savo vaidmenį suaugusiųjų visuomenėje. Sėkmingai tapatumas pasiekiamas tada, kai tampama visiškai funkcionuojančia asmenybe.

Paauglių tapatumui bendravimas bendraamžių grupėje yra labai svarbus įgyjant socialinę patirtį, laisvėjant nuo šeimos, formuojant individualią pažiūrų sistemą. Paauglio tapatumo raidoje reikia atsižvelgti į daugelio procesų raidos sąveiką: fizinį brandumą, socialinį patyrimą, kognityvinę raidą. Būna atvejų, kai paaugliai patiria tapatumo difuziją, prisiėmę kelis skirtingus tikslus ar vertybes (tėvų, bendraamžių ar platesnės visuomenės) nesistengia surasti savo tapatumo ir tada sunku vykdyti įprastinius šiam amžiui keliamus reikalavimus (atlikti mokyklinės užduotis, susirasti draugų, mąstyti apie ateitį) (Krukauskienė, 2003). Paauglys, kuriam nesiseka išspręsti tapatumo krizės, būna visiškai pasimetęs, nesupranta, kas jis, kuo nori būti, koks jis kitų žmonių akyse.

Tapatumo identifikacijos būtinumas dažniausia iškyla atsidūrus nevienalytėje tautiniu atžvilgiu aplinkoje. Moksleivių identifikacija vyksta per bendruomenę, bendraujant su tos pačios ar kitos tautybės draugais. Savaiame suprantama, kad bendravimas su tos pačios tautybės žmonėmis, kuomet kalbama gimtąja kalba, yra lengvesnis. Nereikėtų sumenkinti ir etninio, ir religinio faktoriaus vaidmens, tačiau vis tik kalbinis veiksnys turi lemiamos įtakos (Šutinienė, 2001). Lietuvoje atlikto tyrimo rezultatai parodė, kad daugiausia tos pačios tautybės draugų turi rusai, jie labiausiai orientuojasi į tos pačios tautybės draugus, jie turi stipriausiai išreikštą bendruomeniškumo jausmą (Šutinienė, 2001). Iš to galime spręsti, kad gyvenimas kitakalbėje erdvėje skatina telktis, bendrauti, palaikyti vienas kitą. Tuo tarpu, lietuviai mažiausiai linkę apsiriboti savo tautybės draugais, jie yra atviresni, turi daugiau kitataučių draugų. Pastebimi dėsningumai primena, kad iš tiesų labiausiai susitelkiama akivaizdžios grėsmės akivaizdoje.

Bendros jaunimo nuostatos etninės kultūros atžvilgiu per pastarąjį dešimtmetį patyrė smarkių pokyčių. Moksleivių požiūris į etninę kultūrą per dešimtį nepriklausomybės metų

suprastėjo, ženkliai sumažėjo moksleivių, besidominčių savo šalies istorija, praeitimi, kitais tautos kultūros pagrindą sudarančiais dalykais. Etninės kultūros interesas ir poreikis – formuojamas dalykas. Jis priklauso nuo to, kiek moksleiviai mokyklose yra supažindinami su etnine kultūra, nuo etnokultūrinės veiklos mokykloje (Trinkūnienė, 2002).

Ilgalaikiai tyrimai parodė, kad didžioji dauguma abiturientų prieš dešimt metų buvo suinteresuota mokytis įvairių etninės kultūros dalykų. Tačiau, kaip parodė tolesnė švietimo reformos eiga, nebuvo išnaudota galimybė švietimo būdu, per mokyklas, pamokinę ir nepamokinę veiklą įtvirtinti išreikštas palankias jaunimo nuostatas. Dabar būtų sunku nustatyti, kokie būtent veiksniai nulėmė nuostatų kaitą. Bet nekyla abejonių, kad švietimo sistemos pastangos įtvirtinti ir paskatinti moksleivių ir jaunimo proetnokultūrinės nuostatas buvo minimalios. Apibendrinant, galima teigti, kad mokymosi sėkmingumo šaltiniai yra labai įvairūs, kuriuos vienaip ar kitaip įtakoja prisitaikymo sunkumai. Be abejo, daug kas priklauso ir nuo aplinkos bei nuo kitų žmonių įtakos. Mokymosi sėkmingumas kinta sąlygojamas daugelio socialinių veiksnių, iš kurių svarbiausi - šeima ir mokykla, todėl išsiaiškinant mokinio problemas ir jas sprendžiant, reikėtų bendradarbiauti su jo šeima, jo mokytojais, bendraklasiais.

Tautinių santykių srityje kiekvienas balsas yra labai svarbus, nes asmeninės nuoskaudos, kad ir netiesiogiai (per draugus ar pažįstamus) ypač skatina nepasitikėjimą kitos tautybės žmonėmis. Galima manyti, kad tokio pobūdžio žinios plinta geometrine progresija ir skatina negatyvią atmosferą tautinių santykių srityje (Krukauskienė, 2003). Todėl ypač reikšminga aiškintis, kaip, vis dėlto, jaučiasi, kokiomis mintimis gyvena „kitokie nei mes“. Svarbu „iškelti“ problemas, su kuriomis susiduria, kurias „iššaukia“ būtent turima tautybė. Ir galiausiai kaip kiekvienas priima ir vertina minėtas problemas. Visa tai itin svarbu, nes kiekvienos valstybės pagrindinis tikslas yra užtikrinti kiekvienam piliečiui saugumą ir visapusišką komfortą. Taigi šio darbo paskirtis yra atskleisti nors dalį to, kaip mąsto, jaučiasi ir kuo gyvena tautinėms mažumoms priklausantys moksleiviai.

1.2.7. TYRIMO TIKSLAS, UŽDAVINIAI IR HIPOTEZĖS

Šio pateikto darbo tikslas yra analizuoti psichologinės adaptacijos mokyklose reiškinių tarp tautinių mažumų atstovų – rusų ir lenkų tautybės moksleivių.

Tikslo įgyvendinimui yra keliami tokie uždaviniai:

1. Nustatyti rusų ir lenkų tautybės moksleivių savęs vertinimą.
2. Nustatyti ar egzistuoja savęs vertinimo skirtumai tarp lyčių tautinėse mažumose.
3. Nustatyti tautinių mažumų moksleivių statusą klasėje ir palyginti lyčių kontekste.
4. Įvertinti bei išanalizuoti tautinių mažumų moksleivių akademinis pasiekimus ir palyginti tarp skirtingų lyčių.
5. Nustatyti sunkumus, su kuriais susiduria tautinėms mažumoms priklausantys mokiniai mokymosi įstaigose.
6. Atlikti lyginamąją rezultatų analizę tarp lenkų, rusų ir lietuvių tautybės moksleivių.

Darbo metu yra keliamos ir tikrinamos šios hipotezės:

Hipotezė 1:

Rusų ir lenkų tautybės moksleivių savęs vertinimas yra žemas.

Hipotezė 2:

Lenkų ir rusų tautybės merginos ir vaikinai vertina save vienodai.

Hipotezė 3:

Lenkų ir rusų tautybės moksleiviai savo klasėse užima žemo socialinio statuso pozicijas.

Hipotezė 4:

Tautinių mažumų moksleivių akademiniai pasiekimai yra neaukšti.

Hipotezė 5:

Lietuvių tautybės moksleivių savęs vertinimas, statusas ir akademiniai pasiekimai yra stipriai aukštesni nei rusų ir lenkų tautybės moksleivių.

Hipotezė 6:

Lenkų ir rusų tautybės moksleiviai susiduria su įvairiais socialiniais ir psichologiniais sunkumais bendraudami su lietuvių tautybės moksleiviais.

TYRIMO METODIKA

2.1. Tyrimo dalyviai

Šiame darbe aprašomo tyrimo dalyviais buvo pasirinkti VII, VIII, IX ir X klasių mokiniai, kurių amžius svyruoja nuo 14 iki 18 metų. Tokia amžiaus grupė tyrimui pasirinkta todėl, kad geriausiai reprezentuoja paauglystės laikotarpį, kurį daugelis psichologijos atstovų vadina „jautriu“ periodu, nes jo metu vyksta tapatumo, savęs suvokimo bei vertybinių prioritetų paieškos. Beto, Nuo dvylikos iki aštuoniolikos metų vyksta didžiausias mokymasis bendrauti emocinėje ir socialinėje srityje (Černius, 1992).

Iš viso buvo apklausti 328 mokiniai, kurių amžiaus vidurkis – 15,21. Išsami tyrimo dalyvių skaičiaus suvestinė pateikta 2 ir 3 lentelėse (žr. apačioje):

2 lentelė. Tiriamųjų skaičius ir amžiaus vidurkis pagal tautybę ir lytį

Tiriamieji	Tiriamųjų lytis	Tiriamųjų skaičius	Procentas	Amžiaus vidurkis
Rusai	Merginos	28	8,54%	15,3
	Vaikinai	65	19,81%	15,2
	Viso	93	28,35%	15,25
Lenkai	Merginos	39	11,89%	15,1
	Vaikinai	32	9,76%	15,2
	Viso	71	21,65%	15,15
Lietuviai	Merginos	82	25%	15,3
	Vaikinai	82	25%	15,1
	Viso	164	50%	15,25
Viso:		328	100 %	15,21

Kaip matyti iš aukščiau esančioje lentelėje pateiktų duomenų, pusė visų tiriamųjų atstovauja tautinių mažumų grupei, t.y. rusų ir lenkų tautybės moksleiviai (N = 164). Tuo tarpu, lietuvių tautybės moksleiviai taipogi buvo apklausti tam tikslui, jog galima būtų pateikti lyginamąją analizę.

3 lentelė. Tiriamųjų skaičiaus pasiskirstymas pagal klases, kuriose jie mokosi

Klasė	Tautybė	Tiriamųjų skaičius	Procentas
VII	Rusų	10	3,1%
	Lenkų	8	2,4%
	Lietuvių	26	7,9%
VIII	Rusų	23	7,0%
	Lenkų	9	2,7%

	Lietuvių	58	17,7%
IX	Rusų	32	9,8%
	Lenkų	31	9,5%
	Lietuvių	38	11,6%
X	Rusų	29	8,8%
	Lenkų	22	6,7%
	Lietuvių	42	12,8%
Viso:		328	100%

Moksleivių apklausa vyko šiose Vilniaus miesto institucijose:

- Vilniaus A.Vienuočio pagrindinėje mokykloje;
- Vilniaus Senamiesčio vidurinėje mokykloje;
- Vilniaus Naujininkų vidurinėje mokykloje;
- Vilniaus Žirmūnų gimnazijoje.

2.2. Tyrimo metodai

Siekiant atsakyti į užsibrėžtą darbo tikslą ir tuo pačiu išspręsti iškeltus uždavinius buvo taikomi šie tyrimo metodai:

- ❖ *Rosenberg'o savęs vertinimo skalė* (RSE: Rosenberg's Self-Esteem scale, Rosenberg, 1965) - tai klausimynas, kurį sudaro 10 teiginių (1 Priedas). Tiriamasis turi įvertinti kiekvieną teiginį, pasirinkdamas vieną iš keturių galimų atsakymo variantų: „visiškai sutinku“, „sutinku“, „nesutinku“ ar „visiškai nesutinku“. Kiekvienas iš teiginių įvertinamas nuo 1 iki 4 taškų. Savigarbos rodiklis yra skaičius nuo 10 iki 40 – kuo skaičius didesnis, tuo aukštesnė savigarba. 1, 3, 4, 7 ir 10 klausimai įvertina teigiamas mintis apie save, atitinkamai 2, 5, 6, 8 ir 9 klausimai nustato neigiamą savęs vertinimą. Galima skaičiuoti ir lyginti šių teiginių įvertinimų sumas arba atskirus atsakymus į tam tikrus klausimus. Rosenberg teigimu, patikrinus skalės validumą ir patikimumą, buvo gauti patenkinami rezultatai. Anot jo, savęs vertinimo rodikliai gaunami šia skale yra artimai susiję su kitais tiriamojo ypatumais (Valickas, 1991). Bendras skalės vidurkis 3,02, o vidinis konstrukto validumas (Cronbacho alfa) 0,74.
- ❖ *Sociometrinis tyrimas* yra naudojamas nustatyti mokinių socialinį statusą klasės bendruomenėje. Šį tyrimo metodą 1934 metais pasiūlė autorius Moren. Šis tyrimas padeda išaiškinti tarpasmeninius santykius, kurie atsiranda emocinių kontaktų metu. Minėtasis tyrimo metodas yra geras tuo, kad nereikia asmeniui pateikti tiesioginių klausimų apie jo santykius su kitais, bet siūloma pasirinkti tam tikrą asmenį bendrai veiklai. Pasirinkimo

kriterijai skiriasi vienas nuo kito veiksmo trukme, veiklos kryptimi, darbo apimtimi. Kadangi šiame darbe sociometrinė apklausa buvo atlikta pagal tris kriterijus, sociometrinis statusas, kuris ir buvo tikslinis faktorius, buvo skaičiuojamas sudedant statusus pagal visus kriterijus ir išvedant vidurkį. Taikyto sociometrinio tyrimo klausimai pateikti 2 priede.

- ❖ Tiriamiesiems buvo sudaryta *anketa* siekiant nustatyti reikšmingus mokinių duomenis apie jų vartojamą kalbą, sau priskiriamą tapatumą. Anketų metodas yra populiarus ir įgalina surinkti daug informacijos, kuri leidžia nustatyti dėsningumus tiriamoje srityje. Anketoje buvo pateikta *sociokultūrinės adaptacijos skalė* (Ward, Kennedy, 1999), kur tiriamųjų buvo prašoma pažymėti tas sritis, kuriose jie patiria sunkumus. Pastarajam įvertinimui buvo prašoma naudoti nuo 1 iki 5 balų skalę (3 Priedas). Klausimynas panaudotas gavus autoriaus sutikimą.

2.3. TYRIMO EIGA

Tyrimo dalyviai, tiksliau klasės, buvo atrinktos patogiosios atrankos principu. Tyrimo metu mokiniams buvo išdalintos anketos ir paprašyta jas užpildyti. Anketos pildymas truko apie pusę pamokos. Leidimo tirti pamokos metu buvo prašyta mokyklų administracijos, ir taipogi buvo susitarta su pamokų vedančiais mokytojais. Tyrimo atlikimo procedūrą suderinus su mokyklos vadovais ir mokytojais, tyrėja, prisistačiusi kaip pedagoginės psichologijos specialybės studentė, vykdanti tyrimą apie tautinių mažumų psichologinės adaptacijos lietuviškose mokyklose ypatumus, mokinių prašė užpildyti anketas apie save. Užpildytos anketos buvo surinktos, toliau buvo atliekamas duomenų apdorojimo procesas.

Viso tyrimo metu moksleiviams buvo pabrėžiama, kad dalyvavimas tyrime yra savanoriškas ir kad yra garantuojamas jų pateiktų duomenų konfidencialumas. Anketos pildymo instrukcijos buvo pateiktos raštu, tačiau iškilus klausimams jos buvo tikslinamos.

2.4. GAUTŲ DUOMENŲ APDOROJIMAS

Siekiant atsakyti į suformuotus darbo tikslus, buvo praveistas įvairiapusis tyrimas, panaudojant įvairius tyrimo metodus, o rezultatų apdorojimui buvo naudojamas programinis statistinių duomenų paketas SPSS 14.0 for Windows ir Microsoft Office Excel 2003 programa.

REZULTATAI IR JŲ ANALIZĖ

Šiame darbe gauti rezultatai pateikiami bei išanalizuojami atitinkamai išskeltoms hipotezėms. Iš pradžių yra aptariami bendri tyrimo dalyvių duomenys, kurie leidžia spręsti apie jų savęs suvokimą kaip tautinių mažumų atstovų. Toliau nagrinėjamas tiramųjų savęs vertinimas, po jo statusas klasėje ir galiausiai jų akademiniai pasiekimai bei sunkumai, su kuriais susiduria įvairialypėje aplinkoje.

Atliekant tyrimą, kaip jau buvo minėta metodikoje, anketomis apie save ir savo klasės draugus buvo apklausti 328 VII, VIII, IX ir X klasių mokiniai, kurių amžius 14 – 18 metų. Iš jų 164 atstovauja rusų ir lenkų tautinėms mažumoms. Tiriamieji buvo suskirstyti į tris grupes, pagal tai, kaip atsakė į klausimą - „Tavo tautybė pagal pasą“:

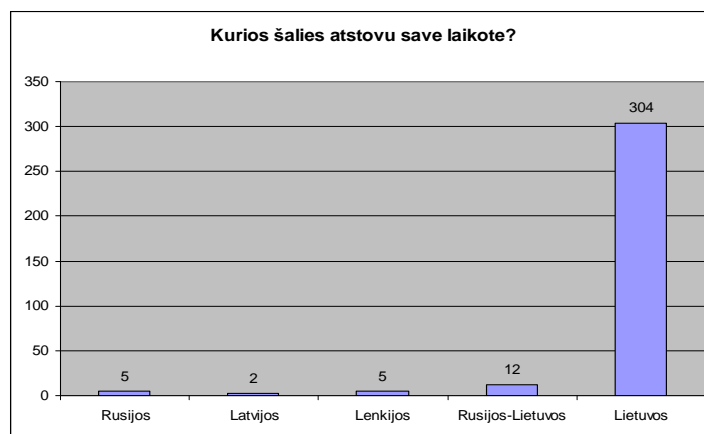
I grupė – rusų tautybės moksleiviai

II grupė – lenkų tautybės moksleiviai

III grupė – lietuvių tautybės moksleiviai

Pirmiausiai verta paminėti, jog kalbant apie gimimo vietą, visi tiriamieji nurodė Lietuvos miestus, išskyrus vieną asmenį, kuris savo gimimo vietą nurodė Rygos miestą. Taigi rezultatai pasiskirstė taip: 319 dalyvių gimimo vietą nurodė Vilniaus miestą, 2 – Vilniaus rajoną Rudaminą; 2 - Marijampolę; 1 - Trakų Vokę; 1 - Rygą; 1 - Klaipėdą; 1 - Švenčionis; 1 - Kauną (N = 328). Režiuuojant, galima sakyti, jog visi tiriamieji yra Lietuvos valstybėje gimę jos pilnateisiai piliečiai.

Anketomis apie tautinių mažumų psichologinę adaptaciją lietuviškose mokyklose pirmiausiai buvo siekiama nustatyti, kokios šalies atstovu tyrimo dalyviai save laiko ir su kokios šalies atstovu (-e) jie save tapatina. Tyrimo duomenų analizė parodė, kad pagrindinė tautinio tapatumo charakteristika - kokios tautos atstovu moksleiviai save laiko – labiau diferencijuoja tiriamųjų požiūrius, nuostatas, vertinimus nei tautybės pagal pasą požymis. Moksleivių atsakymai į klausimą, kokios šalies atstovu save laiko, pasiskirstė taip (1pav.):

1 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal tai, kokios šalies atstovu save laiko

Iš visų tyrimo dalyvių, 92,7% laiko save tikrais Lietuvos valstybės piliečiais. Verta paminėti, jog tarp šios daugumos yra ir rusų bei lenkų tautybės atstovų, vadinasi, jie priima save kaip Lietuvos atstovus, nors jų pase įrašyta kita tautybė. 5 respondentai priskiria save Rusijos atstovams, 5 – Lenkijos, 12 – Rusijos-Lietuvos, ir 2 netgi Latvijos šalies atstovams. Įdomumo dėlei galima pasakyti, kad pastarosios šalies atstovėmis jaučiasi merginos, kurių tautybė pagal pasą buvo nurodyta kaip lenkų. Viena šių tiriamųjų galėjo tapatinti save su Latvijos atstovais dėl tos priežasties, jog ji nurodė gimimo vietą – Rygą. Dėl kitos tiriamosios priskyrimo save Latvijos valstybei paaiškinimo nerasta. Taigi, galima teigti, jog tarp visų tyrimo dalyvių, atsirado 3,7% moksleivių, kurių ne tik pase nurodyta kita nei lietuvių tautybė, tačiau taipogi jie nepriskiria savęs Lietuvą atstovaujantiems asmenims. Toks pat skaičius tiriamųjų priskiria save tiek Rusijos, tiek Lietuvos valstybėms, kas reiškia, jog jie nežino ar nėra dar apsisprendę kurią tautą jie norėtų labiau reprezentuoti. Tai galima apibūdinti, kaip „būsena tarp dviejų kultūrų“.

Tyrimai, atlikti tiek užsienyje, tiek Lietuvoje, rodo, kad darnus santykis su savimi yra tiesiogiai susijęs su individo geros savijautos ir tinkamo elgesio pasireiškimu. Be to, pozityvus savęs vertinimas mažina individo pažeidžiamumą, jo polinkį į depresiją ir beviltiškumą. Pavyzdžiui, Lietuvoje atlikto tyrimo su jaunesniojo mokyklinio amžiaus moksleiviais rezultatai atskleidė, jog vaikai, kurie menkai vertina save kaip asmenybę, labiau nerimauja dėl įvairių mokyklinių situacijų bei yra mažiau populiarūs tarp bendraamžių (Pileckaitė-Markovienė, 2002).

Tautinėms mažumoms atstovaujančių moksleivių savęs vertinimas šiame tyrime yra nagrinėjamas keliais aspektais – pirmiausiai yra lyginamas tiriamųjų teigiamas savęs vertinimas, toliau neigiamas savęs vertinimas, bendras savęs vertinimo įvertis, kuris lyginamas su lietuvių tautybės moksleivių gautu įverčiu ir galiausiai pateikiama lyginamoji analizė lyčių kontekste.

Apskaičiavus tyrime dalyvavusių moksleivių teigiamo ir neigiamo savęs vertinimo įverčius, gauti rezultatai pateikti žemiau esančioje 4 lentelėje.

4 lentelė. Savęs vertinimo vidutiniai balai (N=328)

	Tiriamųjų grupė	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	Kritinė p reikšmė
Teigiamas savęs vertinimas	Rusų tautybės moksleiviai	16,85	3,55	0,021*
	Lenkų tautybės moksleiviai	16,8	2,9	
	Lietuvių tautybės moksleiviai	11,65	1,6	
Neigiamas savęs vertinimas	Rusų tautybės moksleiviai	11,44	2,88	0,002**
	Lenkų tautybės moksleiviai	10,72	2,84	
	Lietuvių tautybės moksleiviai	15,24	3,2	

* reikšmingumo lygmuo $p < 0,05$

**reikšmingumo lygmuo $p < 0,01$

Paskaičiavus tiek teigiamo, tiek neigiamo savęs vertinimo vidutines reikšmes skirtingoms tiriamųjų grupėms ir jas palyginus, gauti statistiškai reikšmingi vidurkių skirtumai ($p = 0,021$, kai $p < 0,05$ ir $p = 0,002$, kai $p < 0,01$). Paprastai kalbant, rusų bei lenkų tautybės moksleiviai, lyginant su lietuvių tautybės moksleiviais, surinko aukštesnius įvertinimus, atsakydami į teiginius apie teigiamą savęs vertinimą. Tai reiškia, kad rusų bei lenkų tautybės moksleiviai dažniau teigia, jog nėra visiškai savimi patenkinti ar teigiamai save vertinantys, nesijaučia turintys pakankamai gerų savybių, galintys taip pat gerai dirbti, kaip ir kiti žmonės ar esantys lygiaverčiai su kitais žmonėmis. Atsakydami į teiginius apie neigiamą savęs vertinimą, pastarųjų grupių moksleiviai surinko taipogi aukštesnius įverčius nei lietuvių tautybės moksleiviai, kas reiškia, kad rusų ir lenkų tautybės jaunuoliai sutiko, jog yra nevisiškai geri, kad nedaug kuo gali didžiuotis, kartais jaučiasi nereikalingi, linkę galvoti, kad yra nevykėliai.

Palyginus tiek teigiamo, tiek neigiamo savęs vertinimo įverčius tarp rusų ir lenkų tautybės tiriamųjų, gauti statistiškai nereikšmingi rezultatų skirtumai abiem atvejais ($p = 0,04$, kai $p < 0,05$ ir $p = 0,25$, kai $p < 0,05$). Vadinasi, lenkų ir rusų jaunuoliai surinko panašius vertinimo balus, kas reikštų jų panašų požiūrį į save. Toliau pateikiamas jau bendras savęs vertinimo įvertis tarp trijų tyrimo dalyvių grupių (žr. 5, 6, 7 lentelės).

5 lentelė. Rusų ir lietuvių tautybės moksleivių savęs vertinimo balai

Tautybė	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	P reikšmė
Rusų	28,34	3,63	0,000**
Lietuvių	31,89	4,79	

6 lentelė. Lenkų ir lietuvių tautybės moksleivių savęs vertinimo balai

Tautybė	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	P reikšmė
Lenkų	28,59	3,63	0,000**
Lietuvių	31,89	4,79	

7 lentelė. Rusų ir lenkų tautybės moksleivių savęs vertinimo balai

Tautybė	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	P reikšmė
Rusų	28,34	3,63	0,666
Lenkų	28,59	3,63	

Pastaba. Statistiškai reikšmingos koreliacijos paryškintos; reikšmingumo lygmuo** - $p < 0,01$.

Palyginus bendro savęs vertinimo rezultatus (teigiamas plus neigiamas savęs vertinimas), matyti, jog iš tikrųjų, tiek rusų, tiek lenkų tautybės moksleivių savęs vertinimas yra gerokai žemesnis nei lietuvių tautybės moksleivių. Tai patvirtina gautos statistiškai reikšmingos p reikšmės. Vadinasi, kaip ir tikėtasi, rusų ir lenkų jaunuoliai save vertina pakankamai menkai, jie yra stipriai savikritiški savo pačių atžvilgiu. Tuo tarpu lietuviai itin gerai save vertina, jų savivertės balas yra pakankamai aukštas. Galima teigti, jog lenkai ir rusai, kurie mokosi lietuviškose mokyklose, jaučiasi menkesni ir už ten pat besimokančius lietuvius. Beje, reikšmingo skirtumo tarp rusų ir lenkų savivertės rezultatų nerasta.

8, 9, 10 lentelėse yra pateikiami gauti rezultatai tarp merginų ir vaikinių.

8 lentelė. Rusų ir lietuvių tautybės merginų savęs vertinimo balai

Tautybė	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	P reikšmė
Rusų	27,93	3,33	0,002**
Lietuvių	31,39	5,38	

9 lentelė. Lenkų ir lietuvių tautybės merginų savęs vertinimo balai

Tautybė	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	P reikšmė
Lenkų	28,50	3,35	0,002**
Lietuvių	31,39	5,38	

10 lentelė. Rusų ir lenkų tautybės merginų savęs vertinimo balai

Tautybė	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	P reikšmė
Rusų	27,93	3,35	0,49
Lenkų	28,50	3,33	

Pastaba. Statistiškai reikšmingos koreliacijos paryškintos; reikšmingumo lygmuo** - $p < 0,01$.

Lietuviškose mokyklose besimokančių rusų ir lenkų tautybės merginos yra savikritiškos ir žemai save vertinančios moksleivės. Jų bendras vertinimo vidurkis yra 28, 215, kai tuo tarpu skalės maksimalus įvertis yra 40. tai reiškia, jog kitataučių mažumoms priklausančios merginos nepasižymi aukšta saviverte. Įdomumo dėlei, pateikiami priešingos lyties rezultatai 11, 12, 13 lentelėse.

11 lentelė. Rusų ir lietuvių tautybės vaikinių savęs vertinimo balai

Tautybė	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	P reikšmė
Rusų	28,52	3,76	0,000**
Lietuvių	32,39	4,10	

12 lentelė. Lenkų ir lietuvių tautybės vaikinių savęs vertinimo balai

Tautybė	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	P reikšmė
Lenkų	28,71	4,01	0,000**
Lietuvių	32,39	4,11	

13 lentelė. Rusų ir lenkų tautybės merginų savęs vertinimo balai

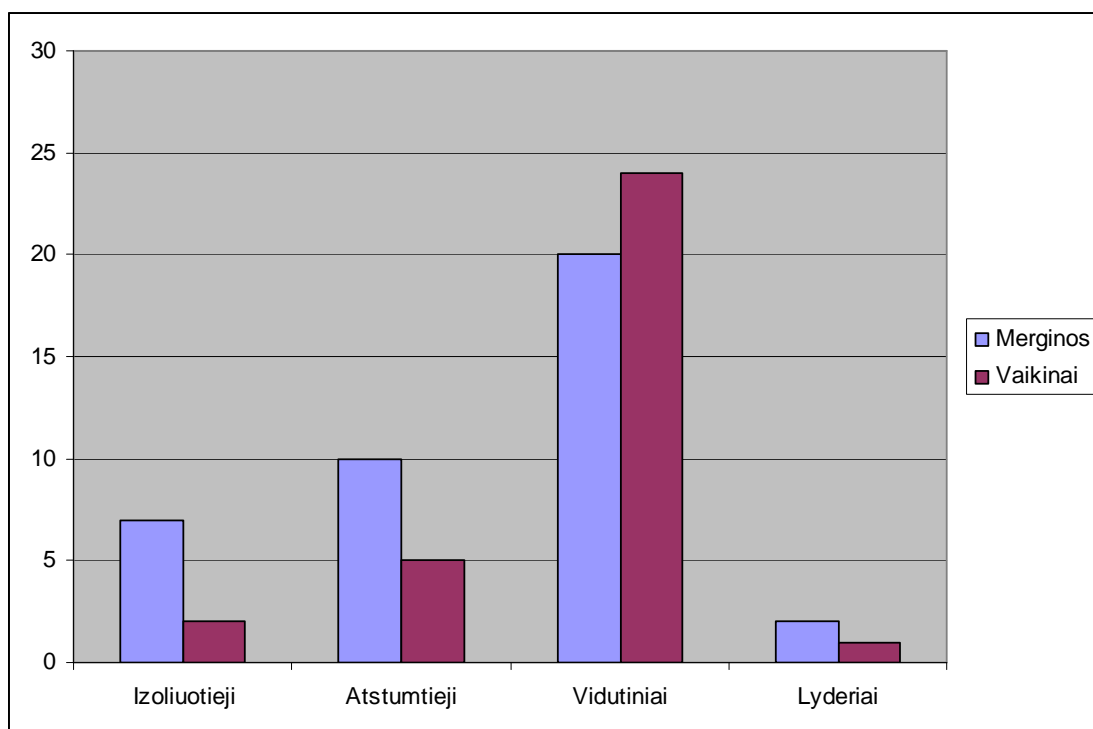
Tautybė	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	P reikšmė
Rusų	28,52	3,76	0,82
Lenkų	28,71	4,01	

Pastaba. Statistiškai reikšmingos koreliacijos paryškintos; reikšmingumo lygmuo** - $p < 0,01$.

Kaip matyti, vaikinų įverčiai nesiskiria nuo merginų. Gauti panašus statistiškai reikšmingi skirtumai tarp kitataučių ir lietuvių vaikinų. Tiek merginos, tiek vaikinai rusų ir lenkų grupėje savo vertinimais nesiskiria, jų požiūris į save yra lygiagretus, t.y. neigiamas.

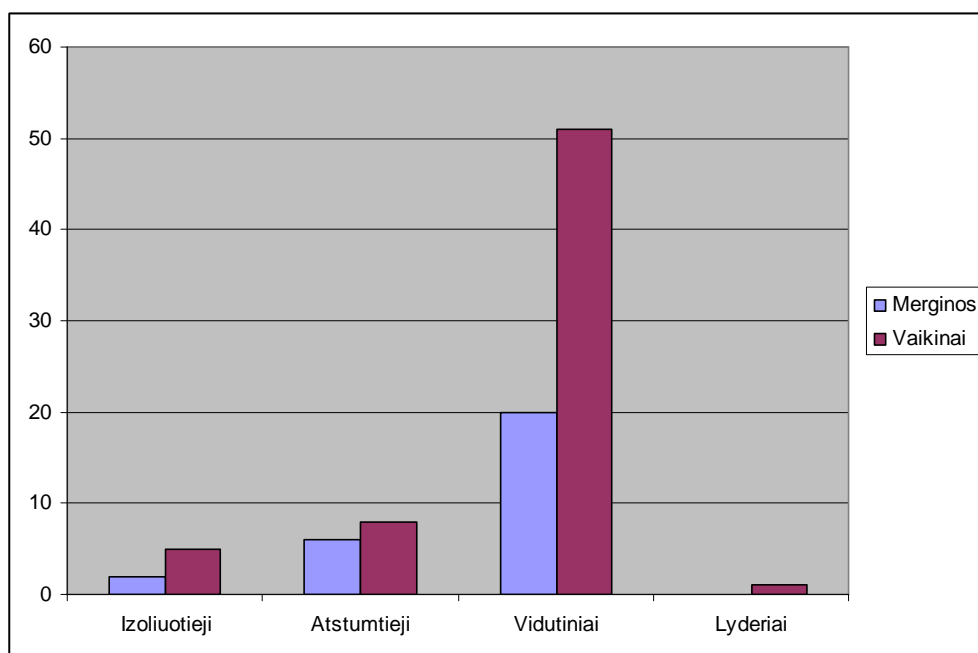
Reziumuojant, gauti savęs vertinimo duomenys demonstruoja neigiamą tautinių mažumų požiūrį į save kaip asmenybę. Galima būtų teigti, jog pastarieji lygina save su lietuvių tautos atstovais ir prieš juos jie jaučiasi menkesni, ne tokie ypatingi. Rusų ir lenkų savikritiškumas savo paties atžvilgiu yra akivaizdus, dauguma jų yra nepatenkinti savimi, nemato teigiamų savo asmenybės savybių.

Remiantis atliktais tyrimais 1972-1999 metų laikotarpyje, pastebima, jog žemo statuso mokinių skaičius dėl įvairių priežasčių 4-8 klasėse padidėjo, vadinasi, padaugėjo paauglių, kurie nesitenkina bendravimo poreikiu bendraamžių tarpe, todėl jie draugų ieško gatvėje, dažnai asocialaus elgesio neformaliose grupėse (Barkauskaitė, 2001). Šiame tyrime anksčiau iškelta hipotezė apie tautinių mažumų mokinių žemą statusą klasėje, reikalauja patvirtinimo arba paneigimo. Taigi, 2 pav. ir 3 pav. demonstruojami gauti duomenys tarp rusų ir lenkų tautybės moksleivių, kalbant apie socialinį statusą klasės draugų tarpe.

2 pav. Lenkų tautybės moksleivių pasiskirstymas pagal statusą klasėje

Kaip matyti iš lentelėje pateiktų duomenų, lenkų tautybės moksleivių tarpe yra daugiausiai tokių, kurie priklauso vidutinio statuso klasėje pogrupiui. Didžiąją lenkų tautybės mokinių dalį sudaro patenkinamo statuso mokiniai – iš viso jų yra 44 iš 71. Šie mokiniai klasėje turi draugų, yra vertinami mokytojų. Šių mokinių padėtis klasėje yra komplikauta, jie turi bendravimo problemų su klasės draugais ir mokytojais, patiria psichologinį diskomfortą.

3 pav. Rusų tautybės moksleivių pasiskirstymas pagal statusą klasėje

Kaip ir lenkų gretose, didžiąją rusų tautybės mokinių dalį sudaro patenkinamo statuso mokiniai – iš viso jų yra 71 iš 93. Žvelgiant į abiejų tautinių mažumų rezultatus, džiugu teigti, jog tarp jų yra 2 merginos ir vienas vaikinai, kurie atstovauja lenkų tautinei mažumai bei vienas vaikinai, kuris atstovauja rusų tautinei mažumai, ir jie visi yra labai aukšto statuso mokiniai, kurie atitinkamai savo klasėse atlieka „lyderio“ ar „žvaigždės“ vaidmenį. Tai mokiniai, kurie yra įvertinti mokytojų ir klasės draugų, kurie jaučiasi svarbūs, reikšmingi ir reikalingi. Juos tenkina psichologinis klimatas klasėje, jie turi visas galimybes formuoti teigiamoms asmenybės savybėms. Labai aukšto ir patenkinamo statuso mokinių padėtis klasėje laikoma teigiama. Deja, palyginus su lietuvių tautybės moksleivių statusu, pastarasis skaičius yra menkas, kadangi tarp lietuvių vaikinių ir merginų yra net 26 asmenys, kurie užima savo klasėse labai aukštą statusą. Beje, dar galima būtų pateikti tą faktą, jog tarp lietuvių moksleivių dauguma jų, net 81% priklauso patenkinamajam statusui, kas reiškia, jog tik 3% yra izoliuoti arba atstumti savo klasės kolektyve.

Nagrinėjant mokinių socialinio statuso pasiskirstymą klasėse, yra pastebimas netolygus jo išsidėstymas, išryškėja tam tikros tendencijos. Tai yra, septintose klasėse buvo rasta daugiausiai labai aukšto statuso mokinių. Tuo tarpu, vyresnėse klasėse labai aukšto statuso mokinių skaičius proporcingai mažėja. Tam įtakos galėtų turėti paauglių vertybių sistemos formavimasis, kintančios pažiūros, jų pačių griežtesnis vertinimas.

Atlikus sociometrinį tyrimą, buvo aiškiai nustatytas santykių tarp lyčių formavimosi ypatybės: septintokai retai, o devintokai ar dešimtokai beveik visai nesirenka bendrai veiklai priešingos lyties atstovų. Galbūt galima tai aiškinti tuo, jog tai laikotarpis, kai vieni kitus stebi, bet neparodo domėjimosi. Kalbant apie lyčių skirtumus, statuso pozicijų kontekste, reikia pasakyti, jog jų nėra rasta. Paprasčiau kalbant tiek lenkų, tiek rusų merginų ir vaikinių skaičius atstovauja įvairiems statusams klasėje. Negalima teigti, jog kažkuri lytis yra labiau atstumta ar labiau priimama savo bendraamžių.

Remiantis iškelta šio darbo hipoteze, tautinių mažumų moksleiviai turėtų priklausyti žemo statuso asmenų grupei, t.y. atstumtųjų arba izoliuotų. Remiantis gautais rezultatais, negalima drastiškai teigti, jog hipotezė pasitvirtino, todėl kad dauguma tautinėms mažumoms priklausančių asmenų nustatytas statusas yra vidutinio lygmens. Aišku, jog palyginus su lietuvių tautybės grupe, lenkų ir rusų žemo sociometrinio statuso bendri rezultatai yra aukšti. Gauti įverčiai patvirtina, jog lietuviškose mokyklose besimokantys kitataučiai nesijaučia gerai klasės aplinkoje. Jie nėra priimami kitų klasės narių, nebent tai būtų tos pačios tautybės asmenys. Taigi, nevienodas statusų pozicijų pasiskirstymas tarp tautinių mažumų ir lietuvių yra akivaizdus, pastarųjų naudai.

Nagrinėjant tautinių mažumų moksleivių socialinio statuso pasiskirstymus, svarbu buvo patyrinėti kaip skirtingo statuso kitataučiai mokiniai mokosi, koks yra jų akademinis pažangumas, kuris gali būti lemiamas tiek neigiamo savęs vertinimo, tiek žemo socialinio statuso klasėje. Toliau pateiktose 14, 15, 16 lentelėse yra lyginami mokymosi vidurkiai tarp visų trijų tiriamų tautinių grupių.

14 lentelė. Rusų ir lietuvių tautybės moksleivių mokymosi balų vidurkiai

Tautybė	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	P reikšmė
Rusų	6,84	1,26	0,000**
Lietuvių	7,71	1,15	

15 lentelė. Lenkų ir lietuvių tautybės moksleivių mokymosi balų vidurkiai

Tautybė	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	P reikšmė
Lenkų	6,47	1,34	0,000**
Lietuvių	7,71	1,15	

16 lentelė. Lenkų ir rusų tautybės moksleivių mokymosi balų vidurkiai

Tautybė	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	P reikšmė
Lenkų	6,47	1,34	0,07
Rusų	6,84	1,26	

Akivaizdu, jog ir šioje srityje tautinių mažumų atstovai vėlgi nusileidžia lietuvių tautybės moksleiviams, t.y. rusų ir lenkų moksleivių mokymosi rezultatai yra ženkliai prastesni nei lietuvių. Tai patvirtina mūsų darbe iškelta 4 hipotezė, jog tautinių mažumų moksleivių akademiniai pasiekimai yra neaukšti. Moksleiviams pateikus savo paskutinio mokymosi trimestro vidurkius, tarp lenkų ir rusų vyrauja 6,7 balų vidurkis mokymosi pasiekimų srityje. Tai nėra vidutinis, o tuo labiau aukštas įvertinimas, tai prilyginama kaip patenkinamas mokymosi žinių lygis.

Saugėnienės (2003) atliktas tyrimas leidžia daryti prielaidą, kad skirtingų tautybių mokinių edukacinės galimybės valstybinėje mokykloje dėl skirtingo lietuvių kalbos mokėjimo nėra vienodas. Išryškėjo, kad tautinių mažumų mokiniai, neatsižvelgiant pagrindinė ar pradinė mokykla, yra sukaustyti, vengia konsultuotis su mokytoju, baiminasi aplinkos, bendraamžių (cit. Pg. Janonienė, Survutaitė, 2006).

Tyrinėjant tautinio tapatumo problemas, dažnai svarstoma, kokie veiksniai lemia tautinio tapatumo pasirinkimą. Iš kitų išskiriama socialinė aplinka, kaip vienas iš svarbiausių veiksnių, nulemenčių pasirinktą tapatybę. Tyrimas turėtų patvirtinti mūsų keliamą hipotezę, kad identifikacijos būtinumas išskyla asmeniui dažniausiai atsidūrus kitatautėje aplinkoje. Tautiniu atžvilgiu nevienalytė aplinka skatina ir ankstesnį tautinį apsisprendimą. Nors integruojantis į Europos Sąjungos struktūras, tautybės reikšmė prognozuojamai menkės, tautybių bendravimo ir sugyvenimo klausimai dar ilgą laiką bus aktualūs.

SUNKUMAI DĖL TAUTYBĖS	Lietuvių	Rusų	Lenkų
1. Susirandant draugų	0	52	39
2. Laikantis taisyklių ir įstatymų	2	56	40
3. Turint reikalų su žmonėmis, dirbančiais valdžioje	2	61	32
4. Suprantant valstybės, kurioje gyvenu, kultūrą	5	41	32
5. Naudojantis transporto priemonėmis	0	17	8
6. Suprantant šalies, kurioje gyvenu, vertybių sistemą	10	67	69
7. Pristatant save	4	5	30
8. Apsiperkant	0	2	4
9. Suprasnant pokštus ir humorą	4	47	51
10. Bendraujant su žmonėmis, kurie spoksuoja į tave	12	34	34
11. Bnedraujant su žmonėmis, priklausantiems kitoms tautinėms mažumoms	20	81	57
12. Suprantant kultūrinius ir tautinius skirtumus	31	77	60
13. Bendraujant su priešingos lyties asmenimis	20	31	12
14. Suprantant šalies, kurioje gyvenu, politinę sistemą	10	35	32
15. Kalbant apie save kitiems žmonėms	2	55	64
16. Prisitaikant prie klimato	1	3	3

Kaip matyti iš anksčiau pateiktos lentelės duomenų, vis dėlto tautinių mažumų moksleiviai iš tiesų patiria didelius sunkumus tam tikrose srityse, kuriose išryškėja tautiniai skirtumai. Asmens identifikacija vyksta per bendruomenę (antrinės socializacijos forma). Bendruomenę mes suprantame plačiai – ir kaip draugų grupę, mokyklos klasę, ir kaip tam tikrą tautinę ar etninę populiaciją. Gauti atsakymai parodo, kaip moksleivia jaučiasi įvairaus tipo bendruomenėse, kek yra integruvęsi bendruomeniniame gyvenime.

Iš 17 lentelės duomenų galima spręsti, kad esama skirtumų tarp tautybių įvardinant problemas, kurios kyla bendraujant vienoje ar kitoje aplinkoje. Pagal bendrąjį pasiskirstymą procentais trečdalis visų apklaustųjų turi ar yra turėję mažesnių ar didesnių problemų dėl savo tautybės. Tokių moksleivių yra mažiau tarp lietuvių, daugiau tarp rusų bei lenkų. Galime sakyti, kas dvigubai ir net daugiau tautinių mažumų atstovų negu lietuvių yra turėję problemų dėl savo tautybės. Pabandžius paanalizuoti, kur moksleiviai yra turėję problemų, paaiškėja kad mokykla šiuo atžvilgiu yra nepakankamai demokratiška.

Suprantama, gyvenimas kitakalbėje aplinkoje sukelia tam tikrų problemų. Tačiau jų turi ne tik tautinių mažumų atstovai, bet ir lietuvių moksleiviai, atsidūrę rusakalbėje aplinkoje. Paklausti, ar nelietuvių tautybė daro kokią nors įtaką tautinių mažumų moksleivių požiūriams ir bendrai savijautai, gyvenant Lietuvoje, mokyklų direktoriai ir ten pat dirbantys socialiniai pedagogai pažymėjo, kad mokyklos aplinkoje išskyla situacijų, kurių metu konfliktuojama, nes moksleiviai įžeidinėja vieni kitus dėl tautybės, tačiau tokių atvejų pasitaiko itin retai.

Nors bendraujant mokykloje ar gyvenamajame rajone problemų, iš tiesų, kyla arba jos yra pakankamai ryškios, dalis respondentų jaučia turį problemų dėl savo tautybės būtent dėl to, kad gyvena Lietuvoje. Galėtume manyti, kad tai nelabai apibrėžtas nesaugumo jausmas, būdingas mažumų atstovams. Skirtumai išryškėja nagrinėjant, kiek kokių tautybių moksleivių nurodė besijaučią svetimi Lietuvoje dėl savo tautybės. Tokių yra daugiau tarp tautinių mažumų atstovų – rusų tautybės moksleivių, kiek mažiau lenkų. Dvigubai daugiau rusų moksleivių negu lenkų teigė, jaučiasi esą svetimi Lietuvoje.

Taigi, galima daryti išvadą, kad lenkų ir rusų tautybėms priklausantys moksleiviai pakankamai vienodai vertina savo padėtį ir jų integracija į mokyklos bendruomenę yra pakankamai sunki – silpnai yra integravęsi abiejų minėtų tautybių atstovai.

Tautinių santykių srityje kiekvienas balsas yra itin svarbus. Asmeninės nuoskaudos, kad ir netiesiogiai (per draugus ar pažįstamus), ypač skatina nepasitikėjimą kitos tautybės žmonėmis. Galima manyti, kad tokio pobūdžio žinios plinta geometrine progresija ir skatina negatyvią atmosferą tautinių santykių srityje. Pastarąją galima sustiprinti ne tik tiesioginė individo patirtis, bet taip pat ir tam tikra kai kurių kalbėjimų (diskursų) įtaka. Moksleiviai asmeniškai susiduria su dėl tautybės kylančiomis problemomis ir jie tai „žino“, nes „tai yra kalbama“.

Galiausiai, galima reziumuoti tai, jog šio tyrimo rezultatai atskleidė tautinių mažumų psichologinę situaciją lietuviškose mokyklose. Gaila, tačiau realybė yra tokia, jog kitataučiai mūsų valstybėje vis dar jaučiasi nelygiaverčiais piliečiais. Dar skaudžiau yra kalbėti apie jaunąją kartą, moksleivius, kurie reprezentuoja mūsų valstybės būsimą ateitį. Nustatyta, jog tiek lenkų, tiek rusų

tautybės moksleivių savijauta nėra jau tokia gera, kad galima būtų teigti, jog jie visiškai yra sėkmingai adaptavęsi lietuviškose mokyklose. Taigi iš karto formuojasi nuomonė, jog reikia kuo daugiau analitinio pobūdžio tyrimų, kurie palengvintų tautinių mažumų adaptaciją lietuviškose mokyklose.

TYRIMO APRIBOJIMAI IR TOLESNĖS TYRIMO GALIMYBĖS

Aptariant tyrimo rezultatus, naudinga būtų paminėti keletą veiksnių, kurie galėjo vienaip ar kitaip lemti gautus duomenis.

Pirma, viena veiksnių grupė yra susijusi su tyrime dalyvavusiais tiriamaisiais. Šiame darbe tyrinėjant psichologinės adaptacijos ypatumus buvo tyrinėtos tik dvi tautinės mažumos, gyvenančios Lietuvoje. Galima teigti, jog tai pakankamai nereprezentatyvi tautinių mažumų populiacijos dalis, kadangi kaip teorinėje darbo dalyje buvo minėta, Lietuvos valstybėje gyvena ir daugiau tautinių mažumų piliečių. Vadinasi, ateityje galima būtų tirti didesnę tautinių mažumų populiacijos dalį, įtraukiant ir kitas tautybes netik lenkų ir rusų.

Antra, anketomis buvo apklausti 328 mokiniai, iš kurių tik 164 atstovaujantys tautinėms mažumoms. Kadangi svarbiausias tyrimo tikslas buvo ne tirti psichologinės adaptacijos paplitimą, o tyrinėti kokiais ypatumais pasižymi tautinių mažumų moksleiviai, todėl anketomis apklausiamai tiriamųjų imčiai nebuvo skirtas didelis dėmesys. Todėl išvados apie psichologinės adaptacijos reiškinių paplitimą negali būti bendresnio platus masto.

Trečia, kitas su pačiu tyrimu susijęs veiksnys, galėjęs lemti tyrimo rezultatus – tiriamųjų atrankos procedūra. Kaip minėta, atrankos tikslu buvo organizuota moksleivių apklausa apie jų adaptaciją raštu. Nors tiriamiesiems buvo palikta teisė rinktis – dalyvauti ar nedalyvauti apklausoje, ir buvo prašoma anketas užpildyti kuo nuoširdžiau, tikimybė, kad moksleiviai anketose galėjo parašyti ne visą tiesą vis tik gali būti nemaža. Juolab, kad anketas moksleiviai pildė kartu su kitais mokiniais vienoje klasėje, kas galėjo kelti nesaugumo jausmą. Svarbu ir tai, kad vykdant apklausą raštu visuomet yra nemaža tikimybė leisti nubyrėti tam tikrai informacijai – tai neverbalinės reakcijos į tam tikrus klausimus ir panašūs signalai. Jei apklausa būtų vykdoma žodžiu ir su moksleiviais būtų bendraujama individualiai ir tiesiogiai, tokios informacijos nubyrėjimo tikimybė būtų žymiai mažesnė.

Į šiuos ir kitus tyrimo rezultatus galėjusius lemti veiksnis svarbu būtų atsižvelgti tolimesniuose tyrimuose. Atliekant tolimesnius tyrimus, svarbu būtų kruopščiau iškristalizuoti tiriamųjų grupes, tokiu būdu būtų pasiekama dar gilesnė analizė.

IŠVADOS

1. Rusų ir lenkų tautybės moksleiviai pasižymi žema asmenine saviverte, jie prasčiau vertina savo gebėjimus ir save kaip asmenybę.
2. Abiejose tautinėse mažumose kalbant apie savęs vertinimą, skirtumą tarp lyčių nerasta. Tiek merginos, tiek vaikinai save įvertino pakankamai žemai.
3. Dauguma tautinėms mažumoms priklausančių moksleivių klasėje tenkinasi vidutinio statuso pozicija.
4. Lyginant su lietuvių tautybės moksleiviais, didesnis skaičius lenkų ir rusų yra atstumti ir netgi izoliuoti savo klasės kolektyvo.
5. Tautinių mažumų moksleivių akademiniai pasiekimai lietuviškose mokyklose yra patenkinami – vidurkis 6,7.
6. Lietuviškose mokyklose lietuvių moksleiviai yra geriau psichologiškai adaptavęsi nei tautinių mažumų.
7. Lenkų ir rusų moksleiviai patvirtino, jog jie nuolat patiria sunkumus dėl savo tautybės. Sritys, kuriose labiausiai nukenčia, tai valstybės, kurioje gyvena, vertybių supratimas, bendravimas su kitomis tautybėmis.

LITERATŪRA

1. Alfredson G. Minority Rights: International Standards and Monitoring Procedures // *Latvian Human Rights Quarterly*, 1998, No. 5/6
2. Ališauskas A. Sunkių vaikų mokymosi psichologiniai ypatumai // *Mokykla*, 1992, Nr. 6
3. Allardt E. Implications of the Ethnic Revival in modern, industrialized society // 1979
4. Allport G. W. The nature of prejudice // MA: Addison-Wesley, 1954
5. Anikejeva N. Mokytojui apie psichologinį klimatą mokykloje // Kaunas, 1988
6. Asociali asmenybė ir savęs vertinimas // *Psichologija Tau*, 1998, Nr. 2
7. Association for Conflict Resolution (ACR) - <http://www.acrnet.org/>
8. Bačiulis A. Europos Sąjungoje lietuviams teks mokytis pakantumo // *Veidas*, 2003, Nr. 31
9. Bagdonas A. Mokymosi sunkumai ir negalės // Vilnius, 1995
10. Barber B.K., Olsen J.A. Assessing the transitions to middle and high school // *Journal of adolescent research*, 2004, vol. 19, No.1, January, p. 3-30
11. Barkauskaitė M. Paaugliai: sociopedagoginė dinamika // Vilnius, 2001
12. Barth F. Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference // *Bergen-Oslo: Universitets Forlaget*, 1969, p. 9-38
13. Berry J. W., Kalin R. Multicultural and ethnic attitudes in Canada: An overview of the 1991 national survey // *Canadian Journal of Behavioural and Science*, 1995, 27, 301-320
14. Berry J.W. Immigration, acculturation and adaptation // *Applied psychology: an international review*, 1997
15. Berry J.W., Kalin R., Taylor D. Multiculturalism and ethnic attitudes in Canada // *Ottawa, ON: Supply & Services*, 1977
16. Brubaker R. Pilietybė ir tautiškumas Prancūzijoje ir Vokietijoje // Vilnius: Pradai, 1998, 411p.
17. Burkienė G. Mokymosi psichologija // Vilnius: VPU, 1996
18. Butkienė G., Kepalaitė A. Mokymasis ir asmenybės brendimas // Vilnius, 1996. 70-82 psl.
19. Cambell R. Kaip mylėti savo paauglį // Vilnius, 1998
20. Chaszar E. The International Problem of National Minorities // *Matthias Corvinus Publishing, Toronto*, 1999
21. Chomentauskienė R. Vaikai, kurie nugali sunkumus // *Psichologija tau*, 1991, Nr.1
22. Cohon J.D. Psychological adaptation and dysfunction among refugees // *International Migration Review*, 1981
23. Collection of Opinions 2000-2001: Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Council of Europe // *Strasbourg*, 2002
24. Connor W. Ethnonationalism. The quest for understanding // *Princeton*, 1994
25. Čepaitienė A. Atgaivinant etninį tapatumą: individas, simbolis, vieta // *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 1994
26. Černius J.V. Mokytojo pagalbininkas // Kaunas, 1992
27. Čiužas A., Ratkevičienė V., Stankevičius P., Vosyliūtė A. Akademiniis jaunimas: gyvenimo būdas ir vertybės // *Vilniaus pedagoginis universitetas*, 2005, 242 p.
28. Deklaracija dėl mažumų apsaugos Lietuvoje // 1992 m. gegužės 12 d., Mališauskas R. (sud.), *Mažumų teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys, Standartų spaustuvė, Vilnius*, 1996
29. Dereškevičius P. Mokyklos nelankymas ir etniškumas // *VI Tarptautinės mokslinės konferencijos mokslo darbai, Vilnius*, 1999
30. Desbarats J. Ethnic differences in adaptation: Sino-Vietnamese refugees in the United States // *International Migration review*, 1986
31. Dodd C. Dynamics of intercultural communication // *Wm. C.Brown Publishers, Iowa*, 1987
32. Durbano pasaulinės konferencijos prieš rasizmą, rasinę diskriminaciją, ksenofobiją ir netoleranciją deklaracija bei veiksmų programa // 2001 m. rugpjūčio 31 – rugsėjo 8 d., <http://www.unhcr.ch/pdf/Durban.pdf>;
33. Erikson E. Identity: Youth and Crisis // *New York, Norton*, 1968
34. Esses V. M., Haddock G., Zanna M. P. Values, stereotypes, and emotions as determinants of intergroup attitudes. In D. Affect, cognition and stereotyping // *San Diego: Academic Press*, 1993

35. Ethnic Conflict Research Digest - <http://www.incore.ulst.ac.uk/services/ecrd/>
36. Europos regioninių, arba mažumų, kalbų chartija // 1992 m. lapkričio 5 d., Mališauskas R. (sud.), Mažumų teisės: Tarptautinių dokumentų rinkinys. Standartų spaustuvė. Vilnius, 1996
37. Forbes H.D. Ethnic conflict: Commerce, culture, and the contact hypothesis // New Haven, CT: Yale university press, 1997
38. Frowein J.A., Bank R. The Participation of Minorities in Decision-Making Processes // Council of Europe, Strasbourg, 2000
39. Gage N.L., Berliner D.C. Pedagoginė psichologija // Vilnius: Alma Littera, 1994, 536 psl.
40. Gailienė D., Bulotaitė L., Sturlienė N. Aš myliu kiekvieną vaiką // Vilnius, 1996
41. Gendenhuis D., Rossouw J. The International Protection of Minority Rights // A special report compiled for the F W de Klerk Foundation, Cape Town, 2001
42. Georgas J., Berry J., Shaw A., Chistopoulou S., Mylonas K. Acculturation of Greek family values // Journal of cross-cultural Psychology, 1996, no. 27
43. Grigas R. Tautinė savivoka // Vilnius, 2001
44. Gučas A. Vaiko ir paauglio psichologija // Kaunas: Šviesa, 1990
45. Hagendoorn L. ir Kleinpenning G. the Contribution of Domain Specific Stereotypes to Ethnic Distance // British Journal Of Social Psychology, 1991, No.30
46. Hagos rekomendacijos dėl tautinių mažumų teisių švietimo srityje // 1996 m. spalio 1 d., <http://www.osce.org/hcnm/documents/recommendations>
47. Harris D.J., O'Boyle M., Warbrick C. Law of the European Convention on Human Rights // London, Dublin, Edinburgh. Butterworths, 1995
48. Hill M., Augoustinos M. Stereotype change and prejudice reduction: Short- and long-term evaluation of a cross-cultural awareness programme // Journal of Community & Applied Social Psychology, 2001
49. International Journal of Intercultural Relations - http://www.sciencedirect.com/science?_ob=JournalURL&_cdi=5849&_auth=y&_acct=C000050221&_version=1&_urlVersion=0&_userid=10&md5=3ea162df00d0b488ed75717db9a2ddb0
50. Jacikevičius A. Žmonių grupių (socialinė) psichologija // Vilnius, 1995
51. Jočienė D. Diskriminacijos draudimo principo aiškinimas ir taikymas tarptautinėje teisėje // Teisė. 2003, Nr. 46
52. Jovaiša L. Pedagogikos terminai // Kaunas: Šviesa, 1993
53. Jungtinių Tautų tautinėms, arba etninėms, religinėms ir kalbinėms mažumoms priklausančių asmenų teisių deklaracija // 1992 m. gruodžio 18 d., Mališauskas R. (sud.), Mažumų teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys, Standartų spaustuvė, Vilnius, 1996;
54. Juodaitytė A. Socializacija ir ugdymas vaikystėje // Vilnius, 2002
55. Juodraitis A. Asmenybės adaptacija: kintamųjų sąveika // Šiauliai, 2003
56. Juodraitis A. Asmenybės psichologinės adaptacijos prielaidos // Šiauliai, 1999
57. Kasatkina N. Etniniai procesai šiuolaikinėje visuomenėje: mokymo priemonė // Kaunas: Vytauto Didžiojo univ. 1-kl., 1999
58. Kasatkina N. Lietuvos tautinių bendrijų raidos tyrimo ypatybės // Filosofija, sociologija, 1994, Nr. 4
59. Kasatkina N. Rusai Lietuvos valstybėje: etninio identiteto istorinė perspektyva. - Paribio Lietuva. Sociologinė paribio gyventojų integravimosi į Lietuvos valstybę apybraiža // Vilnius, 1996
60. Kasatkina N., Leončikas T. Lietuvos etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga // Socialinių tyrimų institutas, Vilnius: Eugrimas, 2003
61. Kavolis V. Kultūrinė psichologija // Vilnius: Baltos lankos, 1995
62. Koganas Stresas ir adaptacija // Vilnius, 1981
63. Kolominskij J., Berezovin N. Kai kurios pedagoginės problemos socialinėje psichologijoje // Maskva, 1977
64. Korhonen K. Developing intercultural competence as part of professional qualifications: A training experiment // Journal of Intercultural Communication, 2004
65. Krukauskienė E. Jaunimo kultūrinis identitetas: prioritetai, nuostatos, etninė kultūra: monografija // Socialinių tyrimų institutas, Vilnius: Eugrimas, 2003
66. Kuzmickas B., Astra L. Šiuolaikinė lietuvių tautinė savimonė // Vilnius: Rasma, 1996
67. Kvieskienė G. Socializacija ir vaiko gerovė // Vilnius, 2003

68. Landis D., Brislin R. W. Handbook of intercultural training // New York: Pergamon Press, 1983, vol.1
69. Lazarus R.S. Acculturation isn't everything // Applied psychology: An international review, 1997, 46
70. Leliūgienė I. Socialinė pedagogika // Kaunas, 2002
71. Leliūgienė I. Žmogus ir socialinė aplinka // Kaunas, 1997
72. Leonavičius V. Tautinės bendrijos raida ir tautinis identitetas // Kultūros tyrinėjimai, Kaunas, 1995
73. Mališauskas R. (sud.) Mažumų teisės: Tarptautinių dokumentų rinkinys // Vilnius: Standartų spaustuvė, 1996
74. Mališauskas R. (sud.) Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys // Vilnius: Mintis, 1991
75. Mažumų problemų tyrimo centras - <http://www.ecmi.de>
76. Merfeldaitė O. Gatvės vaiko kaip socialinio pedagoginio fenomeno charakteristika // Socialinis ugdymas II d., Vilnius, 1999
77. Merton R.K. The Sociology of Science, Theoretical and Empirical Investigations // Chicago, London: The University of Chicago Press, 1973
78. Mielke U. Geriau supraskime sunkius vaikus // Vilnius: Lektūra, 1997
79. Myers D. G. Psichologija // Kaunas, 2000
80. Monkevičienė O. Kodėl nemėli mokykla? // Vilnius: Leidybos centras, 1995
81. Navaitis G. Psichologinė parama paaugliui // Vilnius, 2001
82. Navaitis G. Psichologinė parama šeimai // Šiauliai, 1996
83. Nesėkmingo mokymosi mastai ir priežastys. LR Švietimo ir mokslo ministerija [žiūrėta 2008 03 05]. Prieiga per internetą: http://64.233.183.104/search?q=cache:1nwtD7j4UdUJ:www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/NMMPataskaita.doc+Nes%C4%97kmingai+besimokantys+mokiniai&hl=lt.
84. Neto F. Acculturation strategies among adolescents from immigrant families in Portugal // International Journal of Intercultural Relations, 2002, 26, p. 17-38
85. Neto F. Psycho-social predictors of perceived discrimination among adolescents of immigrant background: A Portuguese study // Journal of Ethnic and Migration Studies, 2006, 32, p. 89-109
86. Olmedo E.L. Acculturation: A psychometric perspective // American psychologist, 1979, 34, p. 1061-1070
87. Pakalkaitė L. Agresijos pamokos: mokykla-antrieji namai // Psichologija tau, 2002, Nr.1
88. Paliukienė R. Tautinės mažumos Lietuvoje // Vilnius: Sapnų sala, 2000
89. Palujanskienė A. Uzdila V.J. Agresija ir konfliktai mokykloje // Pedagogika: mokslo darbai, Vilnius: VPU leidykla, 2004
90. Pettigrew T.F. Intergroup contact theory // Annual review of psychology, 1998, no.49, p. 65-85
91. Piaget J. Vaiko kalba ir mąstymas: vaiko logikos tyrinėjimai // Vilnius: Aidai, 2002
92. Pileckaitė-Markovienė M. Vidinė darna ir jos raiškos vaikystėje savitumai // Vilnius, 2002
93. Poderienė G. Mokymo aplinkos įtaka mokinių adaptacijai penktoje klasėje // Klaipėda: KU I-kl., 2004
94. Porter M. Competitive advantage of Nations // Harvard University Press, 1990
95. Portes P.R., Zady M.F., Palachandra B. Cultural differences in self-esteem: Ethnic variations in the adaptation of recent immigrant asian adolescents // In D.S. Sandhu (Ed.) Asian and Pacific islander Americans: issues and concerns for counseling and psychotherapy, Commack, NY, 1999
96. Pruegger V., Rogers T. Cross-cultural sensitivity training: Methods and assessment // International Journal of Intercultural Relations, 1994, 18, p. 369-387
97. Psichologijos žodynas // Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993
98. Rosenberg M. Conceiving the self // Melbourne: Krieger, 1986
99. Rupšienė L. Nenoras mokyti - socialinis, pedagoginis reiškiny // Klaipėdos universitetas, 2000
100. Rupšienė L., Gaidjurgienė V. Moksleivių mokymosi motyvacijos problema pradžios mokykloje, Klaipėda: Tiltai, 1999
101. Seals D., Young J. Bullying and victimization: prevalence and relationship to gender, grade level, ethnicity, self-esteem, and depression // Adolescence, 2003
102. Sebre S., Gundare I. Complexity of change in ethnic tolerance following use of a Complex Instruction unit on the Holocaust in Latvia // Intercultural Education, 2003, p. 167-174

103. Statkus N. Tapatybės politika etniniams konfliktams reguliuoti // Vilnius: Versus aureus, 2004
104. Stephan C., Stephan W. Reducing intercultural anxiety though intercultural contact // Intercultural Journal of Intercultural Relations, 1992, p. 89-106
105. Strobino J., Salvaterra M. School transitions among adolescent children of military personnel: a strengths perspective // Social work in education, 2000, vol.22 (2), p. 95-105
106. Šušlavičius A. Socialinė psichologija // Kaunas: Šviesa, 1995
107. Šutinienė I. Moksleivių vertybių struktūra ir jos pokyčiai // Jaunimo vertybinės orientacijos, Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2003
108. Tarptautinių žodžių žodynas // Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985
109. Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija // 1995 m. vasario 1 d., Valstybės žinios. 2000, Nr. 20-497
110. Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės - <http://tmid.lt>
111. Uzdila J.V. Adaptacijos principas pedagogikoje // Socialinė-psichologinė adaptacija ir švietimo sistema, Kaunas, 1999
112. Vaičiulienė A. Paauglystė – didelių permainų metas // Vilnius, 1998
113. Vaitiekus A. Tautinių mažumų teisės Lietuvos Respublikoje // Žmogaus teisės Lietuvoje, Vilnius, 1996
114. Vaitiekus S. (sud.) Tautinių mažumų teisės ir pareigos Lietuvos Respublikoje // Įstatymų ir teisės aktų rinkinys, Standartų spaustuvė, Vilnius, 1996
115. Vaitkevičius J. Mokyklos ir aplinkos įtaka mokiniams // Kaunas: Šviesa, 1981
116. Valickas G. Asmenybės savęs vertinimas // Vilnius, 1991
117. Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos // Vilnius, 1997
118. Vidtman S. Tautinių bendrijų visuomeninės organizacijos // Savišvieta. Lietuvos suaugusiųjų švietimo asociacijos periodinis leidinys. 2003 metų sausis-birželis. Vilnius, 2003
119. Žalimas D., Žalčiauskaitė-Žalimienė S., Patrauskas Z., Saladžius J. Tarptautinės organizacijos // Vilnius: Justicia, 2001
120. Želvys R. Bendravimo psichologija // Vilnius, 1997
121. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // 1950 m. lapkričio 04 d., Valstybės žinios. 2000, Nr. 96-3016
122. Žukauskienė R. Kodėl vaikai neklauso // Vilnius: G.Kuskio firma, 2001
123. Žukauskienė R. Raidos psichologija // Vilnius, 1996

Rosenberg savęs vertinimo skalė

Šią anketą sudaro 10 teiginių. Prašome atidžiai perskaityti visus teiginius iš eilės ir iš 4–ių atsakymų variantų (visiškai sutinku – VS, sutinku – S, nesutinku – N, visiškai nesutinku – VN) prie kiekvieno teiginio, užtušuoti vieną atsakymų variantų, kuris Jums labiausiai tinka.

1.	Apskritai aš esu patenkintas (-a) savimi.	VS	S	N	VN
2.	Kartais aš galvoju, kad esu niekam vertas (-a).	VS	S	N	VN
3.	Aš jaučiu, kad turiu daug gerų savybių.	VS	S	N	VN
4.	Darbus aš galiu atlikti taip pat gerai kaip ir dauguma kitų žmonių.	VS	S	N	VN
5.	Aš jaučiu, kad neturiu kuo labai didžiuotis.	VS	S	N	VN
6.	Aš jaučiu savo nenaudingumą.	VS	S	N	VN
7.	Aš jaučiuosi vertingas žmogus, bent jau tikrai ne blogesnis (-ė) už kitus.	VS	S	N	VN
8.	Aš norėčiau labiau save gerbti.	VS	S	N	VN
9.	Aš linkęs (-usi) galvoti, kad esu nevykėlis (-ė).	VS	S	N	VN
10.	Mano požiūris į save yra teigiamas.	VS	S	N	VN

Žemiau yra pateikti klausimai apie tavo draugus. **Vienam klausimui galimas tik vienas atsakymas**: turi parašyti tik vieną vardą, išskyrus savo. Jeigu grupėje yra bendravardžių, prie jų vardų parašyk pirmąją pavardės raidę. Nesančius šiuo metu klasėje draugus taip pat gali minėti.

- ❖ Tavo tėvai gavo visai šeimai bilietus į koncertą. Likus dviems dienoms iki koncerto tėtį išsiuntė į komandiruotę, o mama be jo atsisakė eiti. Kurį klasės draugą (-ę) norėtum pasikviesti į koncertą?.....
- ❖ Ką pasikviestum iš klasės draugų į koncertą, jei prieš tai minėtas tavo draugas (-ė) negalėtų?.....
- ❖ Ką pasikviestum iš klasės draugų, jei pirmi du minėti draugai (-ės) negalėtų?.....
- ❖ Į mokyklą atvežė dekoratyvinių augalų kiemo apželdinimui. Tavo klasė turi padėti susodinti augalus. Jums liepta susiskirstyti į grupes po keturis mokinius. Su kuriais klasės draugais (-ėmis) norėtum dirbti vienoje grupėje?
  1. ....
  2. ....
  3. ....
  4. ....
- ❖ Anglų kalbos pamokoje diskutuojate apie Kalėdų tradicijas Anglijoje. Vėliau seka užduotis artimiausius draugus (-es) pasveikinti su šventėmis anglų kalba. Kuriuos tris klasės draugus (-es) pasveikinsi?
  1. ....
  2. ....
  3. ....

<i>Teiginiai</i>	<i>Jokių sunkumų</i>	<i>Nedideli sunkumai</i>	<i>Vidutiniški sunkumai</i>	<i>Dideli sunkumai</i>	<i>Labai dideli sunkumai</i>
1. Susirandant draugų					
2. Laikantis taisyklių ir įstatymų					
3. Turint reikalų su žmonėmis, dirbančiais valdžioje					
4. Suprantant valstybės, kurioje gyvenu, kultūrą					
5. Naudojantis transporto priemonėmis					
6. Suprantant šalies, kurioje gyvenu, vertybių sistemą					
7. Pristatant save					
8. Apsiperkant					
9. Suprantant pokštus ir humorą					
10. Bendraujant su žmonėmis, kurie spokso į tave					
11. Bendraujant su žmonėmis, priklausantiems kitoms tautinėms mažumoms					
12. Suprantant kultūrinius ir tautinius skirtumus					
13. Bendraujant su priešingos lyties asmenimis					
14. Suprantant šalies, kurioje gyvenu, politinę sistemą					
15. Kalbant apie save kitiems žmonėms					
16. Prisiaikant prie klimato					